

“ADOLAT”

MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI

СУВНИ ВА СУВ ОБЪЕКТЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

МУНДАРИЖА

1. Сувни ва сув объектларини муҳофаза қилиш вазифалари 3
2. Сувни ва сув объектларини муҳофаза қилишни таъминлаш
ҳамда сув режимини ва сувнинг ҳолатини яхшилаш тадбирлари
..... 8
3. Сувни ва сув объектларини булғатиш ҳамда ифлослантиришдан
муҳофаза қилиш 12
4. Ер усти сувларини ва ер ости сувларини камайишдан муҳофаза
қилиш 18
5. Алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектларини
муҳофаза қилиш 26
6. Кичик дарёлар ва сойларни муҳофаза қилиш 36

СУВНИ ВА СУВ ОБЪЕКТЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВАЗИФАЛАРИ

Сув ресурслари аҳолининг ҳаёти, соғлиғи, иқтисодиёт ва экологик барқарорликни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга стратегик табиий ресурс ҳисобланади. Шу боис сув ва сув объектларини муҳофаза қилиш масаласи нафақат экологик, балки ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий аҳамиятга ҳам эга бўлиб, у давлат сиёсати даражасида тартибга солинади. Ўзбекистон Республикаси Сув кодекси мазкур муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан комплекс тартибга солувчи асосий қонун ҳужжати сифатида сув объектларини булғатиш, ифлослантириш ва камайишдан муҳофаза қилишнинг аниқ ҳуқуқий механизмларини белгилайди.

Сувни булғатиш ва ифлослантириш – сув объектларига инсон фаолияти (антропоген таъсир) ёки табиий омиллар натижасида зарарли моддалар тушиши оқибатида унинг сифати ёмонлашишида намоён бўлади. Табиий омиллар сел, тошқин, қирғоқларнинг емирилиши, тупроқ кўчиши кабилар бўлса, антропоген таъсир саноат чиқинди сувлари (кимёвий моддалар, оғир металллар аралашмаси), қишлоқ хўжалигида ишлатилган сувлар (ўғитлар, пестицидларни ўз ичига олган), майший оқова сувларининг (канализация чиқинди сувлари) табиий сув ҳавзаларига тушиши, сувнинг ифлосланишига, унинг физикавий, кимёвий ва биологик хоссаларининг ўзгаришига олиб келади. Бу инсон саломатлигига хавф туғдирадиган даражада ичимлик сувининг яроқсизланиши, балиқлар ва бошқа сув жонзотларининг касалланиши, сув экотизимининг бузилишига олиб келиши мумкин.

Сув объектларида сувнинг камайиши – дарё, кўл, сув омбори ва ер ости сувлари ҳажмининг табиий ёки инсон фаолияти натижасида қисқариб боришидир. Сувнинг камайиши ер усти ва ер ости сув манбаларида ҳам кузатилади. Бу ҳолат сув сатҳининг пасайиши, оқимнинг заифлашиши ёки бутунлай қуриш билан намоён бўлади. Албатта, сув манбаларида сувнинг камайишида табиий сабаблар – иқлим ўзгариши, қурғоқчилик ҳам сезиларли таъсирга эга. Бироқ, қишлоқ хўжалиги, саноат ва майший эҳтиёжлар учун катта ҳажмда, меъёридан ортиқ сув олиниши, сувдан самарасиз, нооқилона фойдаланиш каби инсон фаолияти натижасида ҳам сув камайиши кузатилмоқда. Бу эса сув таъминоти шароитларининг ёмонлашувига,

сувнинг гидрологик ва гидрогеологик режими бузилишига сабаб бўлади.

Қонунчилик бундай ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида сув ва сув объектларини булғатиш, ифлослантириш ва камайишдан муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий чора-тадбирларини белгилайди. Муҳофаза чоралари, аввало, Сув кодекси нормаларида акс этган. Қонунчиликка кўра сувдан мақсадга мувофиқ, оқилona фойдаланиш сувдан фойдаланиш нормалари, сув олиш квоталари ва сув олиш лимитларини белгилаш йўли билан таъминланади (Сув кодекси, 34, 61, 68-моддалар). Шунингдек, қонунчилик сувни ва сув объектларини булғатиш ҳамда ифлослантиришдан муҳофаза қилиш талабларини (Сув кодексининг 117-моддаси), ер усти ва ер ости сувларини камайишдан муҳофаза қилиш чораларини белгилайди (Сув кодексининг 118-моддаси). Сув кодексининг 153-моддаси сувларни ифлослантирганлик учун компенсация тўловлари тартибини белгилайди.

Сувнинг ва сув объектларининг ҳолатини, сувнинг миқдори ва сифатини мунтазам равишда кузатиб бориш мақсадида сувнинг ва сув объектларининг давлат мониторинги юритилади (Сув кодексининг 48-моддаси). Мониторинг тизими орқали гидрологик, гидрокимёвий ва гидробиологик кўрсаткичлар бўйича мониторинг амалга оширилиб, мазкур тизим сувдаги салбий ўзгаришларни тезлик билан аниқлаш ва бартараф этиш чораларини кўриш имкониятига эга. Сувнинг ва сув объектларининг давлат мониторинги масофадан зондлаш сунъий йўлдошлар, учувчисиз учиш аппаратлари, самолётлар, вертолётлар ҳамда геоахборот тизимлари каби замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда амалга оширилади. Сув мониторинги сув ва сув объектларини муҳофаза қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Сув кодексида сувдан фойдаланувчиларнинг ҳамда сув етказиб берувчи ташкилотларнинг мажбуриятлари сифатида сувларнинг ифлосланиши, булғаниши ва камайиб кетишининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этиш чораларини кўришга доир нормалар мавжуд (Сув кодексининг 75, 76, 81-моддалари). Сув ва сув объектларини ифлослантириш манбаларидан бири бўлган чиқинди сувларни, табиий сув ҳавзаларига оқизиш шартлари ҳам қонунчиликда белгиланган. Унга кўра, оқова сувларни ва коллектор-

дренаж сувларини сув объектларига оқизишга фақат сув объектлари таркибидаги ифлослантирувчи моддаларнинг белгиланган нормалардан ошиб кетишига олиб келмайдиган ҳолларда ҳамда экология органлари, Санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги қўмитасининг органлари томонидан белгиланган даражаларгача етказиб тозалаб бериш шарти билан йўл қўйилади (Сув кодексининг 110-моддаси).

Сув объектларининг тупроқ эрозияси маҳсулотлари билан булғаниши, ифлосланиши, камайиши ва лойқа чўкишининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этиш, шунингдек қулай сув режимини сақлаш, фойдаланиш ҳамда таъмирлаш-тиклаш ишларини олиб бориш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари ва соҳил бўйи минтақаларини белгилаш сув ва сув объектларини муҳофаза қилишдаги энг муҳим тадбирлардан ҳисобланади (Сув кодексининг 125-моддаси).

Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори¹ билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида»ги низом сув ресурсларининг ифлосланиши, булғаниши ва камайишининг олдини олиш, сув объектларидан самарали фойдаланиш ва сув ресурсларини оқилона бошқариш учун ушбу зоналарда хўжалик фаолиятини юритиш режимини белгилайди. Низом сув ва сув объектларини ифлосланишдан, булғанишдан ва камайиб кетишдан муҳофаза қилишга оид асосий қоидалар ва чора-тадбирларни кўзда тутди. Ўз навбатида, Сув кодекси сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналарида ва уларга туташ ҳудудларда сувни ва сув объектларини ифлосланишдан, булғаланишдан ва камайиб кетишдан муҳофаза қилишга доир чора-тадбирларни белгилайди (Сув кодексининг 138-моддаси).

Қонунчилик сувнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этувчи корхоналар, иншоотлар ҳамда бошқа объектларни ишга туширишга ҳам аниқ талаблар қўйган бўлиб, бундай талаблардан бири — сувнинг ифлосланиши ва булғанишининг олдини олувчи

¹ «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори. <https://lex.uz/docs/4640429>

қурилмалар билан таъминланмаган корхоналарнинг ишга туширилиши тақиқланади (Сув кодексининг 143-моддаси).

Қонунчиликда сув ва сув объектларини булғатиш, ифлослантириш ва камайишдан қаттиқ муҳофаза қилиниши бежиз эмас. Маълумки, Сув кодексига кўра ичимлик ва хўжалик-маиший эҳтиёжлари, шунингдек аҳолининг даволаниш эҳтиёжлари сувдан фойдаланишнинг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилган (Сув кодексининг 52-моддаси). Бу эса сув сифатига бўлган қатъий талабларга зарурий эҳтиёжни билдиради.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бош санитар врачлари Б.И. Ниёзматов томонидан 2006 йил 15 майда 0200-06-сон буйруқ билан «Ўзбекистон аҳолисини марказлаштирилган хўжалик ичимлик суви билан таъминлаш учун ер усти ва ер ости сув манбалари синфларини аниқлаш, гигиеник баҳолашнинг санитария қоидалари ва нормалари»² тасдиқланган. Унда аҳолини хўжалик-ичимлик суви билан таъминлаш учун маълум бир сув манбасининг яроқлилигини аниқлаш талаблари берилган бўлиб, асосий кўрсаткичлар санитария-эпидемиология хизмати муассасалари томонидан олинадиган сув намуналарини махсус лабораторияларда ўтказиладиган таҳлили натижаларга боғлиқ бўлади. Бунда асосий мезон сувларни ифлосланганлик даражаси ҳисобланади.

Бош давлат санитария врачлари Б.И. Ниязматов томонидан 2008 йил 16 октябрда 0255-08-сон буйруқ билан тасдиқланган яна бир ҳужжат «Ўзбекистон шароитида аҳоли соғлиғига хавф солиш бўйича сув объектларининг ифлосланганлик даражасига қўйиладиган гигиеник баҳо асосий мезонлари»³ аҳолини сув билан таъминлаш жараёнида фойдаланилаётган сув манбаларининг ифлосланиш даражасини аҳоли саломатлиги учун хавфлилик нуқтаи назаридан аниқлаш тартибини белгилайди. Сув манбаларида ифлосланишларни баҳолаш учун тўрт босқичли тасниф қўлланилади: рухсат этилган, ўртача, кучли ва жуда кучли. Турли таркибдаги оқова сувларни ташлаш ва ер усти оқимлари таъсири натижасида ер усти сув

² «Ўзбекистон аҳолисини марказлаштирилган хўжалик ичимлик суви билан таъминлаш учун ер усти ва ер ости сув манбалари синфларини аниқлаш, гигиеник баҳолашнинг санитария қоидалари ва нормалари». Бош давлат санитария врачлари Б.И. Ниязматов томонидан 2008 йил 16 октябрда 0255-08-сон буйруқ билан тасдиқланган. <https://lex.uz/ru/docs/1934230>

³ Ўзбекистон шароитида аҳоли соғлиғига хавф солиш бўйича сув объектларининг ифлосланганлик даражасига қўйиладиган гигиеник баҳо асосий мезонлари. Бош давлат санитария врачлари Б.И. Ниязматов томонидан 2008 йил 16 октябрда 0255-08-сон буйруқ билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/1820670>

объектларида сувнинг минераллашув даражаси муҳим гигиеник аҳамиятга эга ҳисобланади. Бунда сувдаги қуруқ қолдиқ миқдори 1 000 мг/л дан кам бўлганда у рухсат этилган деб баҳоланади.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги қўмитасининг 2024 йил 22 ноябрдаги 26-сон қарори⁴ билан тасдиқланган «Ер ости ва ер усти сув объектларини муҳофаза қилиш бўйича санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари (0083-24-сон СанҚваН)» ичимлик, коммунал-маиший, даволаш, курорт, рекреация, саноат, қишлоқ хўжалиги ва бошқа мақсадларда фойдаланиладиган ер ости ва ер усти сув объектларининг органолептик, токсикологик, бактериологик ва санитария режимига оид ифлосланиш даражасига қўйиладиган санитария-гигиена талабларини белгилайди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 18 февралдаги 95-сон қарори⁵ билан тасдиқланган «Экологик хавфсизлик тўғрисида умумий техник регламент»да белгиланган «сув объектлари муҳофазасини таъминловчи экологик хавфсизлик талаблари» сув қонунчилигини сув ва сув объектларини муҳофаза қилиш чоратадбирларига мос қоидаларни акс эттиради.

Сув ва сув объектларини булғатиш, ифлослантириш ва камайишдан муҳофаза қилиш аҳоли соғлиғини сақлаш, сув таъминоти барқарорлигини таъминлаш, балиқ захиралари ва сув экотизимларини муҳофаза қилиш, шунингдек сувнинг табиий тозаланиш қобилияти ҳамда гидрологик ва гидрогеологик режимни сақлашга қаратилган комплекс ҳуқуқий вазифадир. Сув кодекси нормалари сув ва сув объектларини муҳофаза қилиш соҳасида экологик хавфсизликка йўналтирилган, илмий асосланган ва ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга ҳуқуқий механизмни жамлайди.

⁴ «Ер ости ва ер усти сув объектларини муҳофаза қилиш бўйича санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларини (0083-24-сон СанҚваН) тасдиқлаш тўғрисида». Санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги қўмитасининг 2024 йил 22 ноябрдаги 26-сон қарори (ҳисоб рақами 321, 2024 йил 13 декабрь). <https://lex.uz/docs/7340751>

⁵ «Экологик хавфсизлик тўғрисида умумий техник регламент». Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 18 февралдаги 95-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4739971>

СУВНИ ВА СУВ ОБЪЕКТЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШНИ ТАЪМИНЛАШ ҲАМДА СУВ РЕЖИМИНИ ВА СУВНИНГ ҲОЛАТИНИ ЯХШИЛАШ ТАДБИРЛАРИ

Сув кодексининг 116-моддасидаги қоидалар сув ресурслари ва сув объектларининг экологик ҳолатини сақлаш ҳамда уларга салбий таъсир кўрсатишнинг олдини олишга қаратилган комплекс ҳуқуқий талабни ифодалайди. Нормага мувофиқ, фаолияти натижасида сувларнинг сифати, миқдори ёки гидрологик ҳолатига таъсир этувчи ҳар қандай ташкилот ва муассаса ўз фаолиятини мустақил равишда эмас, балки ваколатли давлат органлари билан келишган ҳолда амалга ошириши шарт. Хусусан, бундай ташкилотлар экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши соҳасидаги органлар, сув хўжалиги органлари, санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги учун масъул идоралар ҳамда бошқа манфаатдор давлат органлари билан ҳамкорликда иш юритиши лозим.

Фаолияти сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этадиган ташкилотлар ҳамда муассасалар – бу ўз ишлаб чиқариш, хўжалик ёки хизмат фаолияти жараёнида ер усти ёки ер ости сувларининг сифати, миқдори, табиий режими ва санитария-экологик ҳолатига бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатадиган юридик шахслардир. Бундай ташкилотлар турли соҳаларда фаолият юритади ва уларнинг таъсири ижобий ҳам, салбий ҳам бўлиши мумкин. Аввало, саноат корхоналари мазкур тоифада муҳим ўрин тутди. Хусусан, кимё, нефть-газ, металлургия, энергетика, тоғ-кон ва озиқ-овқат саноати корхоналари ишлаб чиқариш жараёнида сув ресурсларидан фойдаланади ҳамда оқова сувлар чиқаради. Агар бу сувлар етарли даражада тозаланмаса, сув объектларининг ифлосланишига, биологик мувозанатнинг бузилишига олиб келиши мумкин. Қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолият юритувчи ташкилотлар ҳам сув объектларига катта таъсир кўрсатади. Суғориш тизимлари, дренаж тармоқлари, минерал ўғитлар ва пестицидлардан фойдаланиш натижасида сувларнинг кимёвий таркиби ўзгаради, шўрланиш ва эвтрофикация (сув ҳавзаларининг озиқ моддалари, асосан фосфор ва азот билан тўйиниши натижасида сув ўсимликларини ҳаддан зиёд кўпайиши) жараёнлари кучайиши

мумкин. Фермер хўжаликлари, агрофирмалар ва йирик агросаноат мажмуалари шу туркумга киради.

Сув хўжалиги ва гидротехника иншоотларини бошқарувчи ташкилотлар ҳам сув объектларининг ҳолатига тўғридан-тўғри таъсир этувчи субъектлар ҳисобланади. Буларга сув омборлари, каналлар, насос станциялари, дамбалар ва бошқа гидротехника иншоотларини қуриш ва эксплуатация қилиш билан шуғулланувчи муассасалар киради. Уларнинг фаолияти сув режими, оқим йўналиши ва экотизим ҳолатига таъсир кўрсатади.

Коммунал хўжалик ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги ташкилотлар, айниқса, ичимлик суви таъминоти ва канализация тизимларини бошқарувчи корхоналар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Аҳоли ва ташкилотлардан чиқадиган маиший оқова сувларни тозалаш даражаси сув объектларининг санитария-эпидемиологик ҳолатига бевосита таъсир қилади. Қурилиш ва шаҳарсозлик фаолияти билан шуғулланувчи ташкилотлар ҳам сув объектларига таъсир этувчи субъектлар қаторига киради. Ер ишлари, қирғоқларни ўзгартириш, иншоотлар қурилиши натижасида сув ҳавзалари табиий ҳолатининг бузилиши, лойқаланиш ва сув сифими камайиши мумкин. Шунингдек, транспорт, туризм, дам олиш масканларини бошқарувчи ташкилотлар, балиқчилик ва аквакултура хўжаликлари ҳам сув ресурсларидан фойдаланиши сабабли уларнинг ҳолатига маълум даражада таъсир кўрсатади.

Қонунчиликда сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этадиган ташкилотлар ҳамда муассасаларни технологик, ўрмон-мелиорация, агротехника, ирригация, санитария-техника тадбирларини ўтказишлари талаб қилинади. Бу тадбирларни ўтказиш ваколатли давлат органлари билан келишган ҳолда амалга оширилиши шарт бўлиб, сув ва сув объектларини муҳофаза қилишда алоҳида аҳамият касб этади. Уларнинг ҳар бири сувларни ифлосланишдан муҳофаза қилиш, сув режими ва сифатига ижобий таъсир кўрсатиш, ерларни шўрланиш ва ботқоқланишдан сақлаш ҳамда санитария-гигиена талабларига риоя этишга қаратилган. Шу сабабли, бундай тадбирларнинг ваколатли органлар билан келишилган ҳолда ўтказилиши илмий асосланган, хавфларни баҳолашга таянган ва ҳуқуқий жиҳатдан тўғри қарорлар қабул қилинишини таъминлайди.

Технологик тадбирлар – ишлаб чиқариш ва хўжалик фаолияти жараёнида сув ресурсларига салбий таъсирни камайтиришга қаратилган техник ва технологик чора-тадбирлар мажмуидир. Уларнинг асосий мақсади сувдан самарали фойдаланиш, ифлосланишнинг олдини олиш ва оқова сувларни меъёрий ҳолатга келтиришдан иборат. Бундай тадбирларга ёпиқ сув айланма тизимларини жорий этиш, сув тежовчи ускуналардан фойдаланиш, оқова сувларни механик, кимёвий ва биологик тозалаш иншоотларини қуриш ва модернизация қилиш кирази. Технологик тадбирлар «энг яхши мавжуд технологиялар» тамойилига асосланиб, экологик хавфларни минималлаштиришга хизмат қилади.

Ўрмон-мелиорация тадбирлари – сув объектлари ва ер ресурсларини муҳофаза қилиш мақсадида ўрмонзорлар барпо этиш ва улардан химоя воситаси сифатида фойдаланишга қаратилган чора-тадбирлардир. Бу тадбирлар табиий экотизим барқарорлигини сақлашда катта ўрин тутати. Уларга дарё ва канал қирғоқларида муҳофаза ўрмон полосаларини яратиш, сел ва эрозияга қарши яшил химоя камарларини барпо этиш, қум кўчишини чеклаш учун дарахт ва буталар экиш кирази. Ўрмон-мелиорация тадбирлари сувнинг сифати ва режимига ижобий таъсир кўрсатиб, биологик хилма-хилликни сақлашга хизмат қилади.

Агротехника тадбирлари – қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишга қаратилган илмий асосланган усуллар тизимидир. Бундай тадбирларнинг асосий вазифаси ҳосилдорликни ошириш билан бирга, атроф-муҳитга, жумладан сув объектларига салбий таъсирни камайитишдан иборат. Экинларни илмий асосда алмашлаб экиш, тупроқни муҳофазаловчи ишлов бериш усуллари, минерал ва органик ўғитларни меъёрда қўллаш, пестицидлардан оқилона фойдаланиш агротехника тадбирлари сирасига кирази. Агротехника тадбирлари сувнинг ифлосланиши, шўрланиш ва ернинг деградацияси хавфини пасайтиради.

Ирригация тадбирлари – ерларни суғоришни ташкил этиш ва бошқаришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуидир. Уларнинг асосий мақсади сув ресурсларидан тежамкор фойдаланиш ва суғориш жараёнининг экологик хавфсизлигини таъминлашдир. Ирригация тадбирларига замонавий суғориш усулларини (томчилатиб, ёмғирлатиб суғориш) жорий этиш, канал ва ариқларни

бетонлаштириш, сув йўқотилишини камайтириш, суғориш меъёрларини илмий асосда белгилаш киради. Ирригация тадбирлари сув балансини сақлаш ва ерларни шўрланишдан ҳимоя қилишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Санитария-техника тадбирлари – сув объектларининг санитария-гигиеник ҳолатини таъминлаш ва аҳоли саломатлигини муҳофаза қилишга қаратилган техник ва ташкилий чора-тадбирлардир. Улар инсон саломатлиги билан бевосита боғлиқ бўлгани сабабли алоҳида ҳуқуқий аҳамиятга эга. Бундай тадбирларга ичимлик суви манбаларини муҳофаза қилиш зоналарини белгилаш, канализация ва оқова сув тизимларини соз ҳолда сақлаш, сув сифатини мунтазам санитария-лаборатория назоратидан ўтказиш киради. Санитария-техника тадбирлари эпидемиологик хавфларни бартараф этиш ва жамоат саломатлигини таъминлашда катта ўрин тутди.

Сув кодексининг 138-моддасида сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналарида ва уларга туташ ҳудудларда сувни ва сув объектларини ифлосланишдан, булғаланишдан ва камайиб кетишдан муҳофаза қилишни, шунингдек сувларнинг ҳолатини ва улардан фойдаланиш режимини яхшилашни таъминловчи чора-тадбирларни амалга ошириш белгиланган. Жумладан: саноат сув таъминотининг сув айланиш тизимларини, оқова сувларни тозалаш ва зарарсизлантириш иншоотларини қуришга қаратилган технологик чора-тадбирлар; саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш объектларида тозалаш ҳамда зарарсизлантириш иншоотларининг барқарор ишлашини таъминловчи технологик жараёнларни ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар; ифлосланган оқова сувлар ҳосил бўлишини истисно этувчи технологик жараёнларни ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар; сув объектлари соҳилларини мустаҳкамлаш, уларни ювилиб кетишдан, ботқоқланишдан муҳофаза қилиш, шунингдек сув объектлари сув оқимининг табиий режимини барқарорлаштириш ва яхшилашни таъминловчи ўрмон-мелиорация ҳамда агротехник чора-тадбирлар; сувдан фойдаланиш учун қулай шароитлар мавжуд бўлишини таъминлайдиган сув хўжалиги иншоотлари қурилишини, шунингдек зарур ҳолларда дарёлар, каналлар, коллектор-дренаж тармоқлари ўзанларини, ҳовузлар, кўллар ва сув омборлари тубларини балчиқ ва чўкиндилардан

тозалашни назарда тутувчи ирригация-мелиорация чора-тадбирлари; сув объектларига окизиладиган оқова сувларни юқумсизлантиришни ва зарарсизлантиришни, шунингдек хўжалик фаолияти учун эгалланган ҳудудларнинг санитария муҳофазасини ва ободонлаштирилишини таъминловчи санитария-техник чора-тадбирлар.

Ўз навбатида, қонунчилик сувларнинг ҳолатини ва улардан фойдаланиш режимини яхшилашни таъминловчи – технологик, ўрмон-мелиорация, агротехника, ирригация, санитария-техника чора-тадбирларини сув ва сув ҳавзаларидан фойдаланувчиларнинг, сув етказиб берувчи ташкилотларнинг мажбуриятлари сифатида Сув кодексининг 75, 76, 77 ва 81-моддаларида белгилайди. Технологик, ўрмон-мелиорация, агротехника, ирригация ва санитария-техника тадбирлари ўзаро боғлиқ ҳолда амалга оширилгандагина сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан барқарор фойдаланиш таъминланади. Ушбу тадбирларнинг илмий асосда ва ваколатли давлат органлари билан келишилган ҳолда ўтказилиши экологик хавфсизликни таъминлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Ҳуқуқий нуқтаи назардан 116-модда моҳиятан профилактик характерга эга бўлиб, зарар етказиш содир бўлганидан кейин жавобгарлик қўллашдан кўра, салбий оқибатларни олдиндан бартараф этиш тамойилини таъминлайди. Шу билан бирга, у давлат органлари ўртасидаги ўзаро мувофиқлашувни мустаҳкамлайди, идоралараро ахборот алмашинувини фаоллаштиради ва сув ресурсларини бошқаришда тизимли ёндашувни шакллантиради.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу норма сув объектларини муҳофаза қилиш соҳасида ташкилотлар зиммасига юклатилган мажбуриятларни аниқ белгилайди, экологик хавфсизлик, аҳоли саломатлиги ва барқарор ривожланиш манфаатларини уйғун ҳолда таъминлашга қаратилган муҳим ҳуқуқий механизм ҳисобланади.

СУВНИ ВА СУВ ОБЪЕКТЛАРИНИ БУЛҒАТИШ ҲАМДА ИФЛОСЛАНТИРИШДАН МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

Сувни ва сув объектларини муҳофаза қилиш масаласи экологик хавфсизлик, аҳоли саломатлиги ва барқарор ривожланишни таъминлашда муҳим ўрин тутди. Сув кодексининг 117-моддаси сувни ва сув объектларини булғатиш ҳамда ифлослантиришдан

муҳофаза қилишга қаратилган махсус тақиқловчи нормаларни белгилаб, сув ва сув объектларига нисбатан ҳуқуқий ҳимоя механизмларини мустаҳкамлайди. Мазкур моддада назарда тутилган тақиқлар профилактик характерга эга бўлиб, сув экотизимларининг табиий ҳолатини сақлашга хизмат қилади. Ушбу норма сув қонунчилигининг сувга доир муносабатлар соҳасидаги асосий принципларидан – «сув объектларидан фойдаланишда уларни муҳофаза қилиш устуворлиги» ва «сув ифлосланишининг олдини олиш, уни чеклаш ва камайтириш» тамойилига таянади (Сув кодекси, 6-модда).

«Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги 754–XII-сон Қонуннинг 6-моддасида табиатдан умумий тарзда ва махсус йўсинда фойдаланиш белгиланган. Унга кўра, умумий тарзда фойдаланиш фуқаролар томонидан ҳаётий зарур эҳтиёжларни қондириш учун текинга, табиий ресурсларни айрим фойдаланувчиларга бириктирмай ва ҳеч қандай рухсатномалар олмай туриб амалга оширилади. Табиатдан махсус йўсинда фойдаланишда корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқароларга ишлаб чиқариш ва ўзга хил фаолиятни амалга ошириш учун табиий ресурслар ҳақ тўлаш эвазига, махсус рухсатномалар асосида берилади. Сув кодексининг 7-моддасида сув умумий ва махсус фойдаланишга берилиши белгиланган бўлса, Кодексининг 54 ва 55- моддаларида сувдан умумий ва махсус фойдаланиш турлари кўрсатилган. Махсус фойдаланиш ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик мақсадларида амалга оширилади. Ҳуқуқий жиҳатдан, Сув кодексининг 117-моддасида белгиланган тақиқ сувдан махсус фойдаланиш шароитида тозалаш иншоотларини қуриш ва эксплуатация қилиш мажбурияти билан узвий боғлиқ. Сув қонунчилиги амалиётида бу талаб саноат корхоналари, коммунал хўжалик субъектлари ҳамда хизмат кўрсатиш соҳалари учун мажбурий қоида сифатида белгиланган.

«Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 19-моддасида сувлар ва сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартлари ўрнатилган бўлиб, ер усти ва ер ости сувларидан зарур миқдордаги сувнинг табиий айланишини сақлаш, унинг нормативда кўрсатилган даражада тозалигини таъминлаш, сув ўсимликлари ва ҳайвонларини асраш, сув ҳавзаларининг ифлосланишига йўл қўймаслик, уларда экология мувозанатини сақлаш ва сув ҳавзасига ландшафт элементи

сифатида зиён етказмаслик шарти билан йўл қўйилади. Албатта, бу ўринда қонунчилик сувдан махсус фойдаланиш сувга ва сув объектига салбий таъсир этишини ҳисобга олган ҳолда, сувга ва сув объектиларига доир йўл қўйиладиган чекланган зарарли таъсирнинг нормативларини белгилайди.

Маҳсулотлар ишлаб чиқариши ёки хизматлар кўрсатиши сув ва сув объектиларига ифлослантирувчи моддалар, оқова сув чиқариш билан боғлиқ бўлган ташкилотлар, якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан сув ҳавзалари сатҳида ва ер рельефида ифлослантирувчи моддаларнинг йўл қўйиладиган чекланган ташламаларининг экологик нормативлари ишлаб чиқиладиган. Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 21 январдаги 14-сон қарори⁶ билан тасдиқланган «Экологик нормативлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва келишиш тартиби тўғрисида»ги низомда ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган экологик нормативлар лойиҳалари экологик экспертизадан ўтказиш ва тасдиқлаш учун Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси органларига тақдим этилиши кўрсатилган. Хўжалик юритувчи субъектлар нормативлар йўқлиги ёки уларнинг йўл қўйиладиган чекланган меъёрдан ошиб кетганлиги учун жавобгар бўлади.

Шунингдек, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги қўмитасининг 2024 йил 22 ноябрдаги 26-сон қарори⁷ билан «Ер ости ва ер усти сув объектиларини муҳофаза қилиш бўйича санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари (0083-24-сон СанҚваН)» тасдиқланган. Ушбу ҳужжат билан ер ости ва ер усти сув объектиларининг ифлосланиш даражасига қўйиладиган санитария-гигиена талаблари, ер ости ва ер усти сув объектиларининг сифатига қўйиладиган санитария-гигиена талаблар, ер ости ва ер усти сув объектиларининг санитария муҳофазасига қўйиладиган санитария-гигиена талаблари, сув объектиларига оқова сувларни оқизишга қўйиладиган санитария-гигиена талаблари белгиланган. Бу талаблар

⁶ «Экологик нормативлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва келишиш тартиби тўғрисида»ги низом. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 21 январдаги 14-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/2325221>

⁷ “Ер ости ва ер усти сув объектиларини муҳофаза қилиш бўйича санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларини (0083-24-сон СанҚваН) тасдиқлаш тўғрисида”. Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги қўмитасининг 2024 йил 22 ноябрдаги 26-сон қарори (ҳисоб рақами 321, 2024 йил 13 декабрь). <https://lex.uz/docs/7340751>

ер ости ва ер усти сувлари ва сув объектларини муҳофаза қилишда муҳим аҳамият касб этади. Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан сувдан ва сув объектларидан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги санитария-эпидемиологик нормалар талабларига риоя этилмаслиги аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонунчиликда белгиланган тартибда чоралар кўриш учун асос бўлади.

Қонунчилик хўжалик ва бошқа фаолият юритувчи объектларда маҳсулотни ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ва утилизация қилиш жараёнларида сув объектлари муҳофазасини таъминловчи экологик хавфсизликнинг мажбурий талабларини белгилайди. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 18 февралдаги 95-сон қарори⁸ билан тасдиқланган «Экологик хавфсизлик тўғрисида умумий техник регламент» сувни ва сув объектларини булғатиш ҳамда ифлослантиришдан муҳофаза қилиш талабларини ўрнатади. Унга мувофиқ, сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари ҳамда санитария-муҳофаза зоналари ҳудудларида хавфли объектларни жойлаштириш, хўжалик-ичимлик, коммунал-маиший ва балиқчилик хўжалигига мўлжалланган мақсадларда фойдаланиладиган сув объектларига, жой рельефига, шунингдек, ер ости сувли горизонтларига ҳамда суғориш майдонларига тозаланмаган ва зарарсизлантирилмаган оқова сувларни ташлаш, канализация тизимларига таркибида ҳали аниқлаш усуллари белгиланмаган моддалар бўлган ишлаб чиқариш оқова сувларини ташлаш, сув объектларига ишлаб чиқариш, маиший ва бошқа чиқиндиларни ташлаш, ичимлик, хўжалик-маиший ва даволаш мақсадларида фойдаланиладиган ёки фойдаланиш учун истиқболли бўлган ер ости сувларини тўйинтириш ва олиш соҳасида кимёвий, бактериологик ёки радиациявий ифлосланиш манбаи бўлган чиқиндиларни кўмиш, марказлаштирилмаган сув таъминотида ишлатиладиган ер ости сувлари тўпланадиган жойларда заҳарли кимёвий восита ва ўғитларни қўллаш ва сақлаш тақиқланади.

Сув объектларига ишлаб чиқариш, маиший ва бошқа турдаги тозаланмаган оқова сувлар ҳамда чиқиндиларни ташлашни тақиқлаш сув қонунчилигининг асосий экологик принципларидан

⁸ «Экологик хавфсизлик тўғрисида умумий техник регламент». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 18 февралдаги 95-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://www.lex.uz/uz/docs/4739971>

бири ҳисобланади. Илмий нуқтаи назардан, тозаланмаган оқова сувлар таркибида органик ифлослантирувчилар, патоген микроорганизмлар, оғир металллар ва заҳарли кимёвий бирикмалар мавжуд бўлиб, улар сувнинг табиий тозаланиш жараёнларини издан чиқаради. Ҳуқуқий жиҳатдан ушбу тақик юридик ва жисмоний шахсларга сувдан фойдаланишда тозалаш иншоотларини қуриш ва ишлатиш мажбуриятини юклайди. Амалиётда мазкур норма экологик экспертиза, рухсатномалар тизими ва давлат экологик назорати орқали таъминланади.

Нефть маҳсулотлари ва кимёвий моддалар билан боғлиқ ифлосланиш сув экотизимлари учун энг хавфли омиллардан бири ҳисобланади. Илмий тадқиқотлар нефть маҳсулотлари сув юзасида плёнка ҳосил қилиб, кислород алмашинувини чеклашини ва сув организмларининг ҳалок бўлишига олиб келишини кўрсатади. Ҳуқуқий жиҳатдан мазкур тақик хавфли моддалар билан ишловчи субъектларнинг жавобгарлигини оширади ҳамда авария ҳолатларида экологик зарарни қоплаш мажбуриятини белгилайди. Амалиётда бу талаб транспортировка ва сақлаш жараёнларида хавфсизлик қоидаларига қатъий риоя этишни тақозо қилади.

Сув тўпланадиган жойлар, муз қопламаси ва сув ҳавзалари юзасини саноат ва маиший чиқиндилар билан булғатиш иккинчи даражали ифлосланиш манбаи ҳисобланади. Илмий жиҳатдан, ер устида жойлашган чиқиндилар ёмғир ва эриш сувлари орқали сув объектларига ювилиб тушиб, сув сифатига салбий таъсир кўрсатади. Ҳуқуқий нуқтаи назардан мазкур тақик чиқиндиларни бошқариш соҳасидаги қонунчилик билан уйғун ҳолда қўлланилади. Амалиётда соҳилбўйи ҳудудларида чиқиндиларни жойлаштиришни чеклаш орқали таъминланади.

Ўғитлар ва пестицидлар билан ифлосланиш сувларда эвтрофикация жараёнларини кучайтиради. Илмий жиҳатдан бу ҳолат кислород танқислигига, балиқ захираларининг камайишига ва ичимлик суви сифати ёмонлашишига олиб келади. Ҳуқуқий жиҳатдан ушбу тақик қишлоқ хўжалиги фаолиятини экологик талаблар асосида амалга оширишни назарда тутаяди. Амалиётда минерал ўғитлардан меъёрий фойдаланиш, муҳофаза полосаларини ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади.

Сув объектларининг муҳофаза зоналари махсус ҳуқуқий режимга эга бўлиб, улар ифлосланишнинг олдини олишга қаратилган. Илмий нуқтаи назардан, бу зоналар сув манбаларини ташқи таъсирлардан изоляция қилиш вазифасини бажаради. Ҳуқуқий жиҳатдан мазкур режимни бузиш маъмурий ва бошқа турдаги жавобгарликка сабаб бўлади. Амалиётда санитария-муҳофаза зоналари аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Сув кодексининг 153-моддасида сувларни ифлослантирилганлик учун компенсация тўловлари кўзда тутилган бўлиб, оқова сувларни оқизишнинг норматив ва нормативдан ортиқча, авария ҳолатидаги ташламалар ва оқовалар учун компенсация тўловлари Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 12 апрелдаги 202-сон қарори⁹ билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида атроф табиий муҳит ифлослантирилганлиги ва чиқиндилар жойлаштирилганлиги учун компенсация тўловларини қўллаш тартиби тўғрисида»ги низом асосида амалга оширилади.

Юридик ва жисмоний шахслар томонидан Сув кодексининг 117-моддаси талабларининг бузилиши МЖТКнинг¹⁰ 72-моддаси асосида ёки сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш оғир оқибатларга сабаб бўлса, Жиноят кодекси¹¹нинг 203-моддаси асосида жавобгарлик келиб чиқишига сабаб бўлади.

Оқова сувларни ва коллектор-дренаж сувларини сув объектларига оқизишга оид қоида ва талаблар Сув кодексининг 110 ва 111-моддаларида келтирилган.

Сув кодексининг 117-моддаси сувни ва сув объектларини булғатиш ҳамда ифлослантиришдан муҳофаза қилишга қаратилган комплекс ҳуқуқий механизмни шакллантиради. Ушбу моддада белгиланган тақиқлар илмий асосланган, ҳуқуқий жиҳатдан аниқ ва амалиётда қўлланилиши мумкин бўлган нормалар тизимини ташкил этади. Мазкур нормаларнинг самарали ижроси сув ресурсларини

⁹«Ўзбекистон Республикаси ҳудудида атроф табиий муҳитни муҳофаза қилишнинг иқтисодий механизмларини янада такомиллаштириш тўғрисида». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 12 апрелдаги 202-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси <https://lex.uz/docs/5367873>

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. (22.09.1994 й. санасида қабул қилинган). Қонунчилик маълумотлари миллий базаси: <https://lex.uz/docs/97664#3262976>

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. (22.09.1994 й. санасида қабул қилинган). Қонунчилик маълумотлари миллий базаси: <https://lex.uz/docs/111453#265687>

муҳофаза қилиш ва экологик хавфсизликни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

ЕР УСТИ СУВЛАРИНИ ВА ЕР ОСТИ СУВЛАРИНИ КАМАЙИШДАН МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

Сув ресурсларининг камайиши бугунги кунда экологик хавфсизлик, аҳоли саломатлиги ва иқтисодий барқарорликка жиддий таҳдид солаётган глобал ва миллий муаммолардан биридир. Иқлим ўзгариши, аҳоли сонининг ортиши, қишлоқ хўжалиги ва саноатда сувдан самарасиз фойдаланиш, шунингдек ер ости сувларининг меъёридан ортиқ олиниши сув захираларининг камайишига олиб келмоқда. Глобал иқлим ўзгариши натижасида Марказий Осиёда сўнгги 50 – 60 йил давомида музликлар майдони тахминан 30 фоизга қисқарган. Тахминларга кўра, ҳарорат 2⁰С га ортганда музликлар ҳажми 50 фоизга, 4⁰С га исиганда эса 78 фоизга камаяди. Ҳисоб-китобларга кўра, 2050 йилгача Сирдарё ҳавзасида сув ресурси 5 фоизга, Амударё ҳавзасида 15 фоизгача камайиши кутилмоқда. Ўзбекистонда 2015 йилгача бўлган даврда сувнинг умумий тақчиллиги 3 млрд куб метрдан ортиқни ташкил қилган бўлса, 2030 йилга бориб 7 млрд куб метрни, 2050 йилга бориб эса 15 млрд куб метрни ташкил қилиши мумкин¹². Ер усти сувларининг камайиши деганда, муайян ҳудуд ёки сув ҳавзаси доирасида шаклланган гидрологик тизимнинг барқарорлиги бузилиб, сув объектларидаги сув миқдори ва сифати белгиланган экологик ва хўжалик эҳтиёжларини қондириш учун йўл қўйиладиган энг кам чегарадан паст даражага тушиши тушунилади. Илмий нуқтаи назардан, мазкур ҳолат сув балансидаги манфий ўзгаришлар, яъни сув кирими (ёғинлар, музликлардан тўйиниш, ер ости сувлари билан боғлиқлик) камайиши ёки сув чиқими (суғориш, саноат эҳтиёжлари, буғланиш) кескин ортиши билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Бундай жараёнлар, қоида тариқасида, бир марталик эмас, балки узоқ вақт давомида кузатиладиган барқарор (тенденцияли) камайиш характериға эга бўлади.

¹² «Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 – 2030 йилларга мўлжалланган Концепцияси». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлдаги ПФ–6024-сон Фармони билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4892953>

Ҳуқуқий жиҳатдан ер усти сувларининг камайиши сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш соҳасида белгиланган норматив талабларнинг бузилиши ёки етарли даражада таъминланмаслиги натижасида юзага келадиган экологик хавф ҳолати сифатида қаралади. Бу ҳолат сув объектларида экологик оқим (экологик минимум) сақланмаслиги, сувни муҳофаза қилиш режимига риоя этилмаслиги ҳамда сувдан лимитдан ортиқ фойдаланиш билан узвий боғлиқ. Шу маънода ер усти сувларининг камайиши фақат миқдорий кўрсаткич эмас, балки ҳуқуқий тартибга солишни талаб қиладиган комплекс ҳолат ҳам ҳисобланади.

Амалий нуқтаи назардан, ер усти сувларининг камайиши сув таъминоти барқарорлигининг бузилиши, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ҳажмларининг пасайиши, ичимлик суви манбаларининг чекланиши ҳамда сув экотизимларининг деградациясига олиб келади. Сув сифати ёмонлашиши билан боғлиқ ҳолларда эса минераллашув даражасининг ошиши, органик ва кимёвий ифлослантирувчи моддалар концентрациясининг ортиши кузатилади, бу эса аҳоли саломатлиги ва биологик хилма-хилликка салбий таъсир кўрсатади.

Шу тариқа, ер усти сувларининг камайиши тушунчаси сув миқдори ва сифатига оид ўзгаришларни бир вақтнинг ўзида қамраб олувчи, илмий жиҳатдан гидрологик мувозанат бузилиши, ҳуқуқий жиҳатдан эса сувни муҳофаза қилиш ва ундан оқилона фойдаланиш талабларининг таъминланмаслиги билан боғлиқ бўлган комплекс экологик-ҳуқуқий категория сифатида намоён бўлади. Шу боис сувлар камайишининг олдини олиш комплекс, тизимли ва узоқ муддатли чора-тадбирларни талаб қилади. Аввало, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш асосий чора сифатида намоён бўлади. Қишлоқ хўжалигида сув тежовчи технологияларни жорий этиш, жумладан томчилатиб суғориш, ёмғирлатиб суғориш ва замонавий агротехника усулларида фойдаланиш сув сарфини сезиларли даражада камайтиради. Сув талаби юқори бўлган экинлар ўрнига иқлимга мос, кам сув талаб қиладиган экин турларини жорий этиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлдаги ПФ–6024-сон Фармони¹³ билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг

¹³ «Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 – 2030 йилларга мўлжалланган Концепцияси». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлдаги ПФ–6024-сон Фармони билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4892953>

2020 – 2030 йилларга мўлжалланган Концепцияси»да шу мақсадга хизмат қилувчи ирригация тизими ва суғориш тармоқларининг фойдали иш коэффициенти 0,63 дан 0,73 гача ошириш, қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган суғориш технологияларини жорий қилиш ва суғориладиган майдоннинг ҳар бир гектарига бериладиган сув ҳажмини 20% га камайтириш орқали сувнинг маҳсулдорлигини ошириш, ирригация тизимини модернизация қилиш ва бетон қопламали каналлар улушини 34 фоиздан 46 фоизгача ошириш каби чора-тадбирлар кўзда тутилган.

Президентимизнинг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида»ги ПФ–158-сон Фармонида¹⁴ сув ресурсларини тежаш бўйича назарда тутилган ислохотлар сувларни камайтишдан муҳофаза этишга хизмат қилади. Стратегияда тупроқ қопламали каналларни бетон қопламага ҳамда ички суғориш тармоқларининг ёпиқ қувурли суғориш тизимларига ўтказиш бўйича етти йиллик дастур доирасида ирригация тизими ва суғориш тармоқларининг фойдали иш коэффициенти кўрсаткичини 0,73 гача етказиш, узоқ муддатга мўлжалланган республиканинг сув ресурслари балансини ишлаб чиқиш ва унинг устидан доимий мониторинг ўрнатиш тизимини жорий қилиш белгиланди.

Сув ҳисобини юритиш ва мониторингни кучайтириш муҳим аҳамиятга эга. Сув олиш нуқталарида замонавий ҳисоблагичларни ўрнатиш, рақамли мониторинг тизимларини жорий этиш орқали сув йўқотишларини аниқлаш ва камайтириш мумкин. Бу, айниқса, ирригация тармоқларидаги фильтрация ва носозликлар натижасида юзага келадиган катта йўқотишларни бартараф этишга хизмат қилади. Шу мақсадда соҳани рақамлаштириш ишлари амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 13 октябрдаги «Сув соҳасини рақамлаштириш жараёнини янада жадаллаштириш ва барқарор ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ–183-сон Фармони¹⁵ сув соҳасини рақамлаштириш ишларини жадаллаштириш, рақамли технологиялар ёрдамида

¹⁴ «Ўзбекистон – 2030» стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ–158-сон Фармони билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

¹⁵ «Сув соҳасини рақамлаштириш жараёнини янада жадаллаштириш ва барқарор ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 13 октябрдаги ПФ–183-сон Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/7775508>

мавжуд сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ер ости сувларини камайишдан муҳофаза қилиш чоралари алоҳида эътиборни талаб қилади. Артезиан ва бошқа қудуқларни ҳисобга олиш, улардан фойдаланишни лицензиялаш ва қатъий назорат қилиш, ноқонуний қудуқларни бартараф этиш орқали ер ости сувларининг ҳаддан ташқари камайишининг олдини олиш мумкин. Шу билан бирга, ёмғир ва оқова сувларни тозалаш орқали сунъий равишда сувли қатламларни тўлдириш (рекуперация) амалиётини жорий этиш самарали ҳисобланади. Ер ости сувларининг камайиши деганда, ер ости сувлари конлари ёки сувли қатламлар доирасида шаклланган табиий гидрогеологик мувозанатнинг бузилиши натижасида ер ости сувларининг ўзгарувчан (табиий) захиралари ҳажмининг узоқ муддатли ва барқарор равишда камайиши ва (ёки) уларнинг сифат кўрсаткичлари ёмонлашиши тушунилади. Бу ҳолат Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш соҳасидаги ҳуқуқий талаблар билан узвий боғлиқ бўлган экологик-ҳуқуқий категория ҳисобланади.

Илмий нуқтаи назардан ер ости сувларининг ўзгарувчан захиралари деганда сувли қатламларнинг табиий тўйиниш манбалари – ёғин-сочинлар, ер усти сувлари билан гидравлик боғлиқлик ва инфильтрация жараёнлари ҳисобига тикланиб турадиган қисми тушунилади. Ушбу табиий тикланиш жараёнларидан ортиқ миқдорда сув олиниши, қудуқлар тармоғининг меъёрдан зиёд кенгайиши ёки иқлим омиллари таъсирида тикланиш суръатининг пасайиши ер ости сувларининг барқарор камайишига олиб келади. Бу жараён, қоида тариқасида, қисқа муддатли эмас, балки кўп йиллик тенденцияга эга бўлади.

Ҳуқуқий жиҳатдан Сув кодексида ер ости сувлари давлат мулки ҳисобланиши, улардан фойдаланиш эса махсус рухсатнома (лицензия) асосида, белгиланган лимитлар ва шартларга мувофиқ амалга оширилиши қатъий белгилаб қўйилган. Ер ости сувларининг камайиши, аввало, сувдан белгиланган лимитлардан ортиқ фойдаланиш, сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария-муҳофаза зоналари режимларига риоя этилмаслиги, шунингдек сув олиш билан боғлиқ фаолиятнинг давлат назорати етарли даражада

таъминланмаслиги натижасида юзага келадиган ҳуқуқий аҳамиятга эга ҳолат сифатида баҳоланади. Бундай ҳолатлар қонунчиликда назарда тутилган маъмурий, фуқаролик-ҳуқуқий ва айрим ҳолларда жиной жавобгарлик чораларини қўллашга асос бўлиши мумкин.

Амалий жиҳатдан, ер ости сувларининг камайиши қудуқлар дебитининг пасайиши, сув олиш чуқурлигининг ортиши, сув таъминоти харажатларининг кўпайиши ҳамда айрим ҳудудларда ичимлик ва техник сув танқислигининг юзага келишига олиб келади. Бу эса давлат органлари томонидан гидрогеологик мониторингни кучайтириш, сув олиш лимитларини қайта кўриб чиқиш, сув тежовчи технологияларни жорий этиш ва муҳофаза зоналари режимини қатъийлаштириш заруратини келтириб чиқаради.

Шу тариқа, ер ости сувларининг камайиши тушунчаси Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида фақат табиий-илмий ҳолат сифатида эмас, балки сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш соҳасида ҳуқуқий тартибга солишни талаб қиладиган, давлат экологик хавфсизлиги ва аҳоли манфаатлари билан бевосита боғлиқ бўлган комплекс экологик-ҳуқуқий ҳолат сифатида ҳам намоён бўлади.

Сув кодекси 118-моддасининг учинчи қисмида баён этилган ҳолатлар ер ости сувлари камайишининг асосий белгиларини (индикаторларини) ифодалайди ва улар Ўзбекистон Республикаси сув қонунчилигида назарда тутилган ер ости сувларини муҳофаза қилиш ҳамда улардан оқилона фойдаланиш талабларининг бузилиши билан бевосита боғлиқ. Ер ости сувларининг меъёридан ортиқ олиниши ер ости сувлари камайишининг энг кенг тарқалган сабабларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ, ер ости сувларидан фойдаланиш махсус рухсатнома (лицензия) асосида, белгиланган лимитлар доирасида амалга оширилиши шарт. Белгиланган меъёрлардан ортиқча сув олиниши сувли қатламнинг табиий тикланиш имкониятларини чеклайди ва гидрогеологик мувозанатни бузади. Натижада сув сатҳининг пасайиши қисқа муддатли ҳолат эмас, балки вақт ўтиши билан барқарор ва жадал тенденцияга айланади.

Сувли қатламга сувнинг етарлича оқиб келмаслиги ёки унинг тўлмаслиги ер ости сувлари камайишининг муҳим табиий-техноген омилларидан ҳисобланади. Илмий жиҳатдан сувли қатламлар ёғин-

III 8518

сочинлар, инфильтрация ва ер усти сувлари билан гидравлик боғлиқлик орқали тўйиниб туради. Қишлоқ хўжалигида ердан нотўғри фойдаланиш, бетонлаштириш, дренаж тизимларининг кенгайиши ёки иқлим ўзгариши натижасида инфильтрация жараёнларининг сусайиши сувли қатламларнинг тўлмаслигига олиб келади. Ўзбекистон қонунчилигида бу ҳолат сув ресурсларини муҳофаза қилиш чораларининг етарли эмаслиги билан боғлиқ экологик хавф сифатида қаралади.

Ўзи қуйиладиган (артезиан) қудуқларнинг назорат қилинмаслиги алоҳида ҳуқуқий аҳамиятга эга муаммо ҳисобланади. Артезиан қудуқлар сув босими ҳисобидан ўз-ўзидан оқиб чиқиши мумкин бўлганлиги сабабли, уларни ҳисобга олиш ва назорат қилиш амалий жиҳатдан қийин, бироқ жуда муҳимдир. Бундай қудуқларнинг назоратсиз қолдирилиши сувнинг асоссиз йўқотилишига, сув босимининг пасайишига ва бутун сувли қатлам бўйлаб сатҳлар камайишига сабаб бўлади. Ўзбекистон қонунчилиги нуқтаи назаридан, бу ҳолат ер ости сувларидан фойдаланиш тартибини бузиш сифатида баҳоланади.

Фойдаланиладиган сувли қатламнинг ўзгарувчан даражаларининг вақт ўтган сайин барқарор ва жадал камайиши ер ости сувлари камайишининг асосий гидрогеологик белгиси ҳисобланади. Илмий нуқтаи назардан бу ҳолат сув сатҳининг мавсумий тебранишлар доирасидан чиқиб кетиб, кўп йиллик пасайиш тенденциясига айланиши билан тавсифланади. Ҳуқуқий жиҳатдан эса бундай ҳолат давлат органлари томонидан сув олиш лимитларини қайта кўриб чиқиш, қудуқлар фаолиятини чеклаш ёки вақтинча тўхтатиш учун асос бўлади. Масалан, Сув кодексининг 89-моддасида ер ости сувларининг давлат мониторинги натижалари бўйича ер ости чучук сувлари сатҳининг тизимли камайиши белгиланган ҳудудларда қудуқларни қазиш, гидрогеологик хулоса ва сувдан махсус фойдаланиш учун рухсатнома бериш чекланиши, тўхтатиб турилиши ёки тақиқланиши мумкинлиги кўрсатилган.

Сувли қатламларнинг ифлосланиши ер ости сувлари камайишининг сифатга оид белгиси сифатида намоён бўлади. Сув кодексига мувофиқ, ер ости сувларини булғатиш ва ифлослантириш қатъий тақиқланади. Сув сифати ёмонлашган тақдирда, ҳатто захира ҳажми сақланиб қолган бўлса ҳам, бундай сув амалда фойдаланишга

яроқсиз ҳисобланади. Шу сабабли, ифлосланиш ҳам ер ости сувларининг камайиши тушунчасига киритиладиган муҳим экологик-ҳуқуқий белги ҳисобланади. Шу тариқа, Сув кодекси 118-моддасининг учинчи қисмида келтирилган ҳолатлар ер ости сувлари камайишининг миқдорий (сатҳ ва захиралар камайиши) ҳамда сифат (ифлосланиш) жиҳатларини қамраб олган бўлиб, Ўзбекистон қонунчилиги нуқтаи назаридан сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш соҳасида давлат томонидан ҳуқуқий чоралар кўрилишини тақозо этувчи комплекс экологик-ҳуқуқий ҳолат сифатида баҳоланади.

Республикада ер ости сувларини миқдор жиҳатдан камайиб кетиши ва ифлосланишининг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 декабрда «Ер ости сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланишни тартибга солиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ–439-сон қарори¹⁶ қабул қилинди. Қарор билан ер ости сувларининг кўп йиллик ўртача сатҳига нисбатан сув сатҳи 5 метрдан ортиқ пасайиб кетган ҳудудларда ерларни суғориш ва ишлаб чиқариш мақсадларига гидрогеологик хулоса бериш, ер ости сувларига қудуқларни бурғилаш ҳамда мавжуд қудуқлардан ерларни сув тежовчи технологияларсиз суғориш тақиқланади. Тасдиқланган давлат дастурлари доирасида ва жисмоний шахслар томонидан чуқурлиги 25 метргача бўлган қудуқларни бурғилаш ҳамда суткасига 5 метр кубгача ҳажмдаги ер ости сувларини шахсий эҳтиёжлар учун якка тартибда олишга бундай тақиқ татбиқ этилмайди. Ер ости сувларидан фойдаланиш бўйича тақиқ доираси республикамизнинг Чуст, Янгиқўрғон, Косонсой, Чортоқ, Нурота, Қўшрабат, Зомин, Янгиобод, Чироқчи, Кўкдала, Бешариқ, Пахтаобод, Избоскан, Қўрғонтепа, Жалақудуқ, Нуробод, Ургут, Иштихон, Пайариқ, Ш. Рашидов ва Фориш туманларини қамраб олади. Шунингдек, қарорда ер ости сувларидан фойдаланиш соҳасидаги давлат назоратини кучайтириш мақсадида ер ости сувларига қудуқларни ноқонуний бурғилаш ва улардан фойдаланиш

¹⁶ «Ер ости сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланишни тартибга солиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 декабрдаги ПҚ–439-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/6311240>

ҳолатларини тизимли мониторинг қилиб бориш белгиланди. Берилган кўрсатмаларни ўз вақтида бажармаганлик учун қонуний таъсирчан чораларини кўриш кўза тутилди.

Сув кодекси 118-моддасининг тўртинчи қисми юридик ва жисмоний шахсларнинг ер усти ҳамда ер ости сувларини муҳофаза қилиш соҳасидаги умумий ҳуқуқий мажбуриятини белгилайди ва сув ресурсларини сақлашга қаратилган профилактик ҳамда мажбурий чоралар тизимини ифодалайди. Ушбу қоида мазмунан сув ресурсларининг давлат мулки сифатида эътироф этилиши ва улардан фойдаланиш жамоат манфаатларини инобатга олган ҳолда амалга оширилиши лозим деган фундаментал принципга таянади.

Ҳуқуқий жиҳатдан, «қонунчиликда белгиланган тартибда чоралар кўриши шарт» деган талаб сувни муҳофаза қилиш соҳасидаги фаол мажбуриятни англатади. Бу мажбурият фақат сувни ифлослантирмаслик ёки унга зарар етказмаслик билан чекланиб қолмай, балки сув ресурслари камайишининг олдини олишга қаратилган ташкилий, техник, технологик ва ҳуқуқий чораларни амалга оширишни ҳам ўз ичига олади. Сув кодексининг 115-моддасида сувни ва сув объектларини муҳофаза қилиш вазифалари белгиланган бўлиб, сувларни камайишдан муҳофаза қилишни ҳам кўзда тутди. Шу маънода мазкур норма сув қонунчилигидаги тақиқловчи нормаларни тўлдирувчи ва уларнинг амалий ижросини таъминловчи умумий қоида ҳисобланади.

Амалий жиҳатдан, юридик шахслар учун ушбу мажбурият сувдан фойдаланишда рухсатнома ва лимитларга риоя қилиш, тозалаш иншоотларини қуриш ва эксплуатация қилиш, сув тежовчи технологияларни жорий этиш, шунингдек ишлаб чиқариш жараёнларида сувнинг қайта айланма фойдаланилишини таъминлаш орқали амалга оширилади. Жисмоний шахслар эса шахсий ва ҳўжалик эҳтиёжларида сувдан оқилона фойдаланиш, қудуқлардан рухсатномасиз ёки меъёрдан ортиқ сув олмаслик, сув манбаларини ифлослантирмаслик орқали ушбу талабни бажариши шарт. Шу билан бирга, мазкур норма давлат экологик назорати ва сув ҳўжалиги органлари фаолияти учун ҳам ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади. Сувларни муҳофаза қилиш ва уларнинг камайишига йўл қўймаслик бўйича белгиланган чораларнинг бажарилмаслиги қонунчиликка мувофиқ жавобгарлик чораларини қўллашга сабаб бўлади. Бу эса

ушбу норманинг декларатив эмас, балки амалий аҳамиятга эга эканини кўрсатади.

Мазкур қоида юридик ва жисмоний шахсларни сув ресурсларини муҳофаза қилиш соҳасида фаол, онгли ва масъулиятли иштирокчи сифатида белгилайди ҳамда ер усти ва ер ости сувларининг камайишига йўл қўймасликни давлат, жамият ва фойдаланувчиларнинг умумий вазифаси сифатида мустаҳкамлайди. Шунингдек, аҳоли ва сувдан фойдаланувчиларнинг экологик онгини ошириш сувлар камайишининг олдини олишда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Сувни тежаш маданиятини шакллантириш, таълим муассасаларида ва оммавий ахборот воситалари орқали тарғибот ишларини олиб бориш ҳар бир шахснинг сув ресурсларини асрашга бўлган масъулиятини оширади.

Сувлар камайишининг олдини олиш фақатгина бир соҳанинг вазифаси эмас, балки давлат органлари, хўжалик субъектлари ва аҳолининг биргаликдаги саъй-ҳаракатларини талаб қиладиган стратегик вазифадир. Оқилona бошқарув, замонавий технологиялар ва экологик масъулият уйғунлашгандагина сув ресурсларини келажак авлодлар учун сақлаб қолиш мумкин.

АЛОҲИДА ДАВЛАТ АҲАМИЯТИГА ЭГА БЎЛГАН СУВ ОБЪЕКТЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида сув ресурслари умуммиллий бойлик сифатида эътироф этилади ва давлат муҳофазаси остида бўлади. Шу нуқтаи назардан, айрим сув объектлари ўзининг иқтисодий, экологик, ижтимоий, стратегик ва трансчегаравий аҳамияти билан ажралиб туради ҳамда алоҳида давлат аҳамиятига эга саналувчи сув объектлари сифатида унинг ҳуқуқий жиҳатдан махсус мақоми белгилаб қўйилади. Шунингдек, айрим сув объектлари умумдавлат, минтақавий ва халқаро аҳамиятли бўлганлиги сабабли махсус ҳуқуқий режимга эга бўлади. Ушбу асосда қонунчиликда алоҳида муҳофаза қилинадиган, стратегик аҳамиятга эга ҳисобланган сув объектлари ажратиб кўрсатилади.

Алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектлари деганда қуйидаги хусусиятлари мавжуд бўлган сув объектлари тушунилади:

- аҳолини ичимлик суви билан таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган сув манбалари;
- йирик ирригация тизимлари ва қишлоқ хўжалиги учун стратегик аҳамиятга эга бўлган дарёлар, сув омборлари ва каналлар;
- трансчегаравий сув объектлари, яъни икки ёки ундан ортиқ давлат ҳудудидан оқиб ўтувчи ёки улар манфаатларига дахлдор бўлган сувлар;
- экологик барқарорликни таъминловчи, табиий экотизимлар, биохилма-хиллик ва гидрологик режимни сақлашда муҳим роль ўйнайдиган сув объектлари;
- мудофаа, энергетика ва саноат хавфсизлиги билан боғлиқ бўлган сув объектлари.

Алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектлари учун қонунчиликда кучайтирилган ҳуқуқий муҳофаза режими белгиланади. Бу қўйидагиларда намоён бўлади:

- бундай сув объектларидан фойдаланиш фақат давлат органларининг рухсати асосида амалга оширилади;
- сув объектларининг ҳолатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳар қандай фаолият олдиндан экологик экспертиза ва келишувлардан ўтказилади;
- сувларни ифлослантириш, камайитириш ёки гидрологик режимини бузишга йўл қўйилмайди;
- назорат ва мониторинг давлат томонидан доимий равишда олиб борилади.

Алоҳида давлат аҳамиятига эга сув объектлари давлатнинг сув хавфсизлиги сиёсати, озиқ-овқат хавфсизлиги, экологик хавфсизлик ва барқарор ривожланиш, халқаро сув-ҳуқуқий мажбуриятлари билан бевосита боғлиқ ҳисобланади. Шу сабабли, ушбу сув объектлари давлат сиёсатида устувор йўналиш сифатида қаралади. Ўзбекистон қонунчилигига кўра алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектлари – бу умуммиллий манфаатлар, экологик барқарорлик, аҳоли саломатлиги ва стратегик ривожланишни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган сув объектлари бўлиб, улар давлат томонидан алоҳида муҳофаза қилинади ва қатъий ҳуқуқий тартибга солинади. Сув кодексининг 67-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги томонидан

вилоятлараро ва трансчегаравий аҳамиятга эга бўлган, шунингдек йирик ва алоҳида муҳим сув хўжалиги объектларидан фойдаланувчи айрим ташкилотлар билан тузилган шартномалар махсус ахборот тизимида электрон шаклда рўйхатдан ўтказилади. Сув Кодекснинг 156-моддасида трансчегаравий, республика, вилоятлараро, туманлараро ва хўжаликлараро аҳамиятга эга бўлган сув объектларидан, сув хўжалиги иншоотларидан ва тизимларидан фойдаланиш бўйича тадбирларни Ўзбекистон Республикасининг бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштирилиши белгиланган. Бу қоидалар алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектларини муҳофаза қилишнинг ўзига хос ҳуқуқий тартибини кўрсатади.

Алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектларидан бири трансчегаравий сув объектлари бўлиб, қонунчилик улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳамкорликни халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари ва нормалари, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари асосида амалга оширилишини белгилайди (Сув кодекси, 28-боб. Сувга доир давлатлараро муносабатлар. 157 – 160-моддалар).

Марказий Осиё давлатлари (Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон) ўртасида трансчегаравий сув ресурсларини бошқариш, тақсимлаш ва улардан фойдаланишни мувофиқлаштирувчи – Давлатлараро сув хўжалигини мувофиқлаштириш комиссияси (ДСХМК) ташкил этилган. ДСХМК Оролни қутқариш халқаро жамғармаси (ОҚХЖ) тузилмасига киради ва минтақада сув дипломатиясини таъминловчи муҳим бўғин ҳисобланади. Бу ташкилот трансчегаравий сувларни муҳофаза қилиш ва фойдаланиш бўйича олий органдир. У асосан Амударё ва Сирдарё ҳавзаларидаги сув тақсимооти, сув омборлари режими ва лимитларни белгилайди. Комиссия таркибига аъзо давлатларнинг сув хўжалиги раҳбарлари киради ва улар минтақада сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича келишилган қарорларни қабул қилади. Комиссия йиғилишларида аъзо давлатлар учун йил фасллари бўйича сув олиш лимитларини тасдиқлайди, давлатлараро дарё ҳавзаларидаги сув хўжалиги объектларининг барқарор ишлашини таъминлайди, аъзо давлатларнинг сув соҳасидаги ислохотлари ва устувор йўналишларини амалга оширишга оид масалаларини муҳокама қилади.

III 8518

Барқарор сув оқими – бу сув объектларида табиий гидрологик режимига яқин ҳолда сув миқдори ва ҳаракатининг узлуксиз сақланиши бўлиб, у сув экотизимларининг нормал фаолият кўрсатиши, сувнинг табиий тозаланиш қобилияти, биологик хилма-хилликнинг сақланиши, аҳоли саломатлиги ва санитария хавфсизлиги учун зарур ҳисобланади. Илмий нуқтаи назардан, барқарор сув оқими экологик минимал оқим («environmental flow») тушунчаси билан узвий боғлиқ бўлиб, у сувдан хўжалик мақсадларида фойдаланиш чегараларини белгилайди.

Экология ҳамда санитария мақсадларида сув чиқариб туриш сув сифатининг нормативларига риоя этилишини, сувдан фойдаланишнинг қулай шароитларини, шунингдек сувдан рақобатли фойдаланишда ҳамда сув оқимини бошқаришда сувли-ботқоқ ерларнинг, кўллар ва соҳил бўйи зоналарининг экологик тизимлари сақланишини таъминлайди (Сув кодекси, 122-модда). Ҳуқуқий жиҳатдан, ушбу мақсадлар иқтисодий ва ишлаб чиқариш манфаатларидан устун қўйилади. Сув объектларида барқарор сув оқимини таъминлаш ҳамда экология ва санитария мақсадларида сув чиқариб туришнинг устуворлиги:

➤ сув чиқариб туриш орқали экотизимларни тиклаш ва сақлаш имконияти мавжудлиги билан;

➤ сув оқимининг пасайиши натижасида санитария ҳолатини ёмонлашувининг олдини олиш билан боғлиқ.

Шу боис мазкур талаб барча сув хўжалиги қарорлари ва лойиҳалари учун мажбурий ҳуқуқий мезон ҳисобланади.

Сув объектининг экологик тизими учун техноген юклама ва сув сифати нормативларини белгилаш – сув ҳуқуқида экологик хавфсизликни таъминлашга қаратилган мажбурий ҳуқуқий механизм ҳисобланади.

III 8518

Илмий-ҳуқуқий нуқтаи назардан, техноген юклама нормативлари сув объектининг экологик сифимидан ортиқ таъсир кўрсатувчи хўжалик ва ишлаб чиқариш фаолиятини чеклашга хизмат қилади. Ушбу нормативлар орқали сувга ташланадиган ифлос моддалар миқдори, физик-кимёвий таъсир даражаси ва гидрологик режимга аралашув чегараси белгиланади.

Сув сифати нормативлари эса сувнинг санитария-гигиеник, экологик ва биологик талабларга жавоб бериши учун зарур бўлган

миқдорий кўрсаткичларни (ифлослантирувчи моддаларнинг энг юқори рухсат этилган концентрациялари) белгилайди. Бу нормативлар аҳоли саломатлиги, сув экотизимлари барқарорлиги ва сувнинг табиий тозаланиш қобилиятини сақлашга қаратилган. Мазкур нормативларни белгилаш сув объектларини ифлосланиш, булғаниш ва деградациядан муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асоси бўлиб, сув ресурсларидан фойдаланишда экологик манфаатларнинг устуворлигини таъминлайди.

Сув объекти акваториясини сув ва шамол эрозиясидан, чўлланишдан, ботқоқланишдан, иккиламчи шўрланишдан, ишлаб чиқариш ва истеъмол чиқиндилари ҳамда бошқа ифлослантирувчи моддалар билан ифлосланишдан ҳимоя қилиш – сув ҳуқуқида сув объектларининг экологик барқарорлигини таъминлашга қаратилган комплекс ҳуқуқий мажбурият ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, мазкур талаб сув объектининг табиий гидрологик ва экотизим мувозанатини сақлашни кўзда тутди. Эрозия, чўлланиш, ботқоқланиш ва иккиламчи шўрланиш сув режимининг бузилиши ҳамда ер-сув муносабатларидаги нотўғри ҳўжалик фаолияти натижаси бўлиб, уларнинг олдини олиш профилактик муҳофаза чораларини ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий қилиб белгилашни тақозо этади. Шунингдек, ишлаб чиқариш ва истеъмол чиқиндилари билан ифлосланишдан ҳимоя қилиш сув объектларига зарарли моддаларнинг тушишини чеклаш, ташлашни тақиқлаш ёки қатъий меъёрлаш орқали амалга оширилади. Бу эса аҳоли саломатлиги, биологик хилма-хиллик ва сувнинг табиий тозаланиш қобилиятини сақлашга қаратилган. Ушбу ҳимоя чоралари сув объектларини деградациядан сақлаш, уларнинг экологик функцияларини таъминлаш ва барқарор фойдаланишнинг ҳуқуқий кафолати сифатида намоён бўлади.

Антропоген аралашув ёки табиий офатлар натижасида бузилган сув фонди ерларини рекультивация қилиш – сув ва ер ҳуқуқида экологик зарарни бартараф этишга қаратилган мажбурий тикловчи ҳуқуқий чора ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий нуқтаи назардан, рекультивация сув фонди ерларининг гидрологик, экологик ва санитария ҳолатини қайта тиклашни назарда тутди. Антропоген фаолият (қурилиш, қазиб олиш, ўзани ўзгартириш) ёки табиий офатлар (сел, тошқин, кўчки) натижасида бузилган сув объектлари

экотизимининг тикланмаслиги экологик хавфсизликка жиддий таҳдид туғдиради. Ҳуқуқий жиҳатдан, рекультивация ишлари зарар етказган шахс зиммасига юкланади ва улар сув объектининг табиий функциялари, муҳофаза режими ҳамда фойдаланиш қобилятини қайта таъминлашга қаратилган бўлиши шарт. Сув фонди ерларини рекультивация қилиш – экологик жавобгарликни амалий рўёбга чиқариш, сув ресурсларини тиклаш ва барқарор ривожланишни таъминлашнинг муҳим ҳуқуқий механизми ҳисобланади.

Санитария-эпидемиологик ва экологик вазиятни сақлаш ҳамда яхшилашга қаратилган иқтисодий фаолиятнинг алоҳида режимини ўрнатиш – сув ва экология ҳуқуқида жамоат саломатлиги ҳамда атроф-муҳит хавфсизлигини таъминловчи махсус ҳуқуқий тартиб ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, алоҳида режим сув объектлари ва улар билан боғлиқ ҳудудларда иқтисодий фаолиятни чеклаш, тартибга солиш ёки шартли равишда рухсат этиш орқали санитария-эпидемиологик хавфларни камайтириш ва экологик барқарорликни сақлашга қаратилган. Бунда фаолият турлари, ифлослантирувчи таъсир даражаси ва ресурслардан фойдаланиш ҳажми махсус талаблар асосида белгиланади.

Ҳуқуқий нуқтаи назардан, мазкур режим профилактик муҳофаза принципига таянади ва экологик ҳамда санитария манфаатларини иқтисодий манфаатлардан устун қўяди. У сув сифати ёмонлашуви, эпидемиологик хавфлар ва экотизим деградациясининг олдини олишга хизмат қилади. Иқтисодий фаолиятнинг алоҳида режимини ўрнатиш – экологик хавфсизлик, аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш ва сув объектларидан барқарор фойдаланишни таъминлашнинг муҳим ҳуқуқий воситасидир.

Табиий ҳудудлардаги сув объектларини сақлашга қаратилган бошқа тадбирлар – сув ва экология ҳуқуқида сув экотизимларининг яхлитлиги ва барқарорлигини таъминлашга хизмат қилувчи қўшимча муҳофаза чоралари мажмуаси ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, бундай тадбирлар сув объектларини муҳофаза қилишнинг махсус ва умумий режимларини тўлдирувчи характерга эга бўлиб, табиий ҳудудларнинг экологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда жорий этилади. Улар орқали сув объектларига салбий антропоген таъсирни минималлаштириш, табиий гидрологик

режимни сақлаш ва экотизимларнинг ўз-ўзини тиклаш қобилиятини таъминлаш мақсад қилинади.

Ҳуқуқий нуқтаи назардан, ушбу тадбирлар мониторингни кучайтириш, ҳудудий чекловлар жорий этиш, муҳофаза зоналари ва санитария ҳимоя камарларини белгилаш, шунингдек, сув объектларидан фойдаланиш устидан давлат ва жамоат назоратини амалга оширишни қамраб олади. Табиий ҳудудлардаги сув объектларини сақлашга қаратилган бошқа тадбирлар экологик хавфсизликни комплекс таъминлаш, сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва барқарор ривожланишни қўллаб-қувватлашга қаратилган ҳуқуқий механизмлар тизими сифатида намоён бўлади.

Сув объекти ҳавзасининг табиий экотизимлари бузилишига, аҳолининг ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлган атроф-муҳит ўзгаришига сабаб бўладиган фаолиятни тақиқлаш – сув ва экологик ҳуқуқда превентив муҳофаза принципнинг ифодасидир. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, мазкур тақиқ сув ҳавзаси доирасида экотизимнинг барқарорлигига жиддий таҳдид солувчи антропоген таъсирларни олдиндан чеклашга қаратилган. Бунда хавфли фаолиятни амалга оширишга йўл қўйилмаслиги сув объектларининг экологик сифими, аҳоли саломатлиги ва санитария хавфсизлиги устувор эканини англатади. Ҳуқуқий нуқтаи назардан, ушбу тақиқ экологик хавф юзага келиши эҳтимолининг ўзи фаолиятни чеклаш учун етарли асос бўлишини назарда тутати ва иқтисодий манфаатлар инсон ҳаёти ҳамда атроф-муҳит хавфсизлигидан устун қўйилмаслигини таъминлайди. Бундай фаолиятни тақиқлаш – экологик хавфсизликни таъминлаш, жамоат саломатлигини муҳофаза қилиш ва сув объектларини деградациядан сақлашга қаратилган қатъий ҳуқуқий кафолат ҳисобланади.

Зарарсизлантириш ёки утилизация қилиш имкони бўлмаган радиоактив чиқиндилар ва маҳсулотларни сувни муҳофаза қилиш зоналарига олиб кириш, ушбу зоналарда сақлаш ёки кўмишни тақиқлаш – сув ва экология ҳуқуқида аҳоли саломатлиги ҳамда экологик хавфсизликни таъминлашга қаратилган абсолют ҳуқуқий тақиқ ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, мазкур тақиқ радиоактив моддаларнинг сув муҳитига тушиши орқали юзага келиши мумкин бўлган узоқ муддатли, қайтариб бўлмас экологик ва санитария-эпидемиологик оқибатларни олдиндан бартараф этишга

хизмат қилади. Радиоактив чиқиндилар сув экотизимларига таъсир кўрсатиб, ифлосланиш ҳудудларга тарқалиши ҳамда аҳоли ҳаёти ва соғлиғи учун юқори хавф туғдириши мумкин. Ҳуқуқий нуқтаи назардан, бундай тақик эҳтиёткорлик («precautionary») принципига асосланади ва хавф даражасидан қатъи назар, сувни муҳофаза қилиш зоналарида радиоактив чиқиндилар билан боғлиқ ҳар қандай ҳаракатни мутлақо ман этади. Бу ҳолатда иқтисодий ёки технологик асослар бундай фаолиятни оқлаш учун сабаб бўла олмайди. Мазкур тақик сув ресурсларининг ифлосланишдан кафолатлаш, аҳоли саломатлигини ҳимоя қилиш ва экологик хавфсизликни таъминлашга қаратилган энг қатъий ҳуқуқий чоралардан бири сифатида намоён бўлади.

Қамишни ва бошқа сувбўйи ўсимликларини ўриш, уларни ёқиш, дарахтларни томири билан суғуриб олиш, шунингдек балиқлар увулдирик ташлайдиган жой сифатида аҳамиятга эга бўлган дарёлар ўзанларига ишлов беришни чеклаш (тақиклаш) – сув ва экология ҳуқуқида сув экотизимларини сақлашга қаратилган махсус муҳофаза чораси ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, бундай фаолиятлар сув объектларининг табиий биологик тузилишига тўғридан-тўғри зарар етказиб, соҳилларнинг эрозияси кучайишига, сув сифати ёмонлашишига ва биологик хилма-хилликнинг камайишига олиб келади. Айниқса, балиқлар увулдирик ташлайдиган ҳудудларга аралашув ихтиофаунанинг тикланиш жараёнларини бузади. Ҳуқуқий нуқтаи назардан, мазкур чекловлар экотизим устуворлиги ва биоресурсларни муҳофаза қилиш принципларига асосланади ҳамда сув биоресурсларини қайта тиклаш ва барқарор фойдаланишни таъминлашга қаратилган. Қамиш ва бошқа ўсимликларни йўқ қилишни, дарахтларни томири билан суғуриб олиш ҳамда балиқлар кўпайиши учун муҳим бўлган дарё ўзанларига ишлов беришни тақиклаш – сув объектларининг табиий муҳофаза функцияларини сақлаш ва экологик мувозанатни таъминлашнинг зарур ҳуқуқий кафолатидир.

Мажбурий давлат экология-санитария экспертизасини ўтказмасдан ишларни бажариш бўйича хўжалик фаолиятини амалга ошириш ва хизматлар кўрсатишни тақиклаш – экологик ва санитария хавфсизлигини таъминлашга қаратилган асосий превентив ҳуқуқий кафолат ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, давлат

экология-санитария экспертизаси режалаштирилаётган фаолиятнинг сув объектлари, атроф-муҳит ва аҳоли саломатлигига бўлган эҳтимолий салбий таъсирини олдиндан баҳолаш механизми сифатида хизмат қилади. Ушбу экспертизасиз фаолиятни амалга ошириш хавфларни инобатга олмасдан қарор қабул қилишга олиб келиб, қайтариб бўлмас экологик оқибатларга сабаб бўлиши мумкин. Ҳуқуқий нуқтаи назардан, мазкур тақик эҳтиёткорлик («precautionary») ва профилактика принципларига асосланади ҳамда иқтисодий ёки ташкилий манфаатлар экологик ва санитария талабларидан устун қўйилмаслигини таъминлайди. Давлат экология-санитария экспертизасини ўтказмасдан хўжалик фаолиятини амалга оширишни тақиклаш – сув объектларини муҳофаза қилиш, жамоат саломатлигини таъминлаш ва экологик хавфсизликни кафолатлашнинг мажбурий ҳуқуқий шартидир.

Алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектларининг ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган бошқа фаолиятни тақиклаш – мазкур қоида давлатнинг сув ресурсларини муҳофаза қилиш бўйича устувор экологик ва ижтимоий манфаатларини таъминлашга қаратилган императив ҳуқуқий механизм ҳисобланади. Ушбу тақик сув объектларининг гидрологик, гидрогеологик ва экологик мувозанатини бузишга, сув сифати ёмонлашишига, биоҳаётга зарар етказишга ёки аҳоли саломатлигига хавф туғдиришга олиб келиши мумкин бўлган ҳар қандай хўжалик, ишлаб чиқариш ёки бошқа фаолиятни чеклашни назарда тутди. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, мазкур норма эҳтиёт чораси («precautionary principle») ҳамда барқарор ривожланиш принципига асосланиб, давлат аҳамиятига эга сув объектларини иқтисодий манфаатлардан устун қўйиш орқали уларнинг узоқ муддатли сақланиши ва тикланишини таъминлашга хизмат қилади.

Сувдан ва сув ресурсларидан комплекс фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилишнинг бош ҳамда ҳавза схемаларини тузишда алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектларида хўжалик фаолиятини тартибга солиш режимининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш – ушбу қоида сув ресурсларини бошқаришда дифференцияланган ва илмий асосланган ёндашувни жорий этишга қаратилган ҳуқуқий талаб сифатида намоён бўлади. Сувдан ва сув ресурсларидан комплекс фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза

қилишнинг бош (умумдавлат) ва ҳавза схемаларини ишлаб чиқиш жараёнида алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектларига нисбатан белгиланган махсус хўжалик фаолиятини тартибга солиш режимининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш мажбурий ҳисобланади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, мазкур норма интеграл сув ресурсларини бошқариш («Integrated Water Resources Management» – IWRM) концепциясига мувофиқ бўлиб, сув объектларини фақат иқтисодий ресурс сифатида эмас, балки экологик тизимнинг ажралмас қисми сифатида ҳам баҳолашни талаб қилади. Алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектлари, қоида тариқасида, стратегик, экологик, санитария-эпидемиологик, ижтимоий ёки хавфсизлик нуқтаи назаридан алоҳида аҳамиятга эга бўлганлиги сабабли, уларда хўжалик фаолиятига нисбатан қатъий чекловлар, махсус рухсат бериш тартиби ва устувор муҳофаза чоралари белгиланади.

Бош ва ҳавза схемаларида ушбу объектларга оид режимнинг ҳисобга олинаши:

- сувдан фойдаланиш лимитларини белгилашда экологик эҳтиёжларни устувор қўйиш;
- сув сифати нормативларини кучайтирилган тартибда жорий этиш;
- техноген юкламани чеклаш ва хавфли фаолият турларини жойлаштирмаслик;
- сув объектларининг табиий гидрологик ва экологик режими сақланишини таъминлаш каби чора-тадбирларни режалаштириш имконини беради.

Ҳуқуқий нуқтаи назардан, бу талаб давлатнинг экологик функциясини амалга ошириш механизми бўлиб, стратегик аҳамиятга эга сув объектларини муҳофаза қилишда умумий режалаштириш ҳужжатларининг юридик кучини ошириш, шунингдек, хўжалик қарорларини қабул қилишда экологик хавфларни олдиндан баҳолашни таъминлайди. Натижада мазкур норма сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш ўртасида мувозанатни сақлаш, сув объектларининг узоқ муддатли барқарорлигини таъминлаш ҳамда жамоат манфаатларини ҳимоя этишга хизмат қилади.

Сув кодекси 119-моддасининг тўртинчи қисми алоҳида давлат аҳамиятига эга бўлган сув объектларини ҳуқуқий жиҳатдан идентификациялаш ҳамда уларни муҳофаза қилишни марказлашган тартибда таъминлашга қаратилган институционал механизмни ифодалайди. Нормага мувофиқ, бундай сув объектларининг рўйхатини тасдиқлаш, шунингдек, уларда хўжалик фаолиятини амалга оширишга нисбатан қўлланиладиган махсус ҳуқуқий режимнинг ўзига хос хусусиятларини белгилаш ваколати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига юклатилган.

Илмий-ҳуқуқий нуқтаи назардан, мазкур қоида ижро этувчи ҳокимиятнинг норматив тартибга солиш ваколатларини амалга ошириш шакли бўлиб, сув объектларини муҳофаза қилиш соҳасида яхлит давлат сиёсатини юритиш имконини беради. Вазирлар Маҳкамаси томонидан рўйхат ва режим хусусиятларининг белгиланиши орқали ҳудудий, гидрологик, экологик ва стратегик омилларни комплекс баҳолаш асосида амалга оширилиши назарда тутилади.

Мазкур ҳуқуқий конструкция орқали:

- алоҳида давлат аҳамиятига эга сув объектларининг аниқ ва ҳуқуқий жиҳатдан муайян доираси шакллантирилади;
- ушбу объектларда хўжалик фаолиятига нисбатан умумий қоидалардан фарқ қилувчи, кучайтирилган муҳофаза чоралари жорий этилади;
- ваколатли органлар ва сувдан фойдаланувчилар учун ҳуқуқий аниқлик ва прогнозлаш имконияти таъминланади.

Шу тариқа, ушбу норма давлатнинг сув ресурсларини муҳофаза қилиш бўйича стратегик функциясини амалга ошириш, экологик хавфларни олдиндан бартараф этиш ва алоҳида аҳамиятга эга сув объектларининг барқарор сақланишини таъминлашга хизмат қилади.

КИЧИК ДАРЁЛАР ВА СОЙЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

Кичик дарёлар ва сойлардан фойдаланишда сувдан умумий ёки махсус фойдаланиш тартиби қўлланилади. Сувдан умумий ёки махсус фойдаланиш тартиби Сув Кодекснинг 7, 54 ва 55-моддаларида берилган.

Сув Кодекси 119-моддасининг иккинчи қисмида берилган норма кичик дарёлар ва соёларни муҳофаза қилиш соҳасида ваколатларни тақсимлаш ҳамда идоралараро мувофиқлаштиришга асосланган ҳуқуқий механизмни белгилайди. Қоидага кўра, бундай сув объектларининг муҳофаза қилиш зоналари ва минтақалари доирасида сувдан умумий фойдаланиш ҳамда хўжалик фаолиятини амалга ошириш тартиби маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан белгиланади, бироқ бу ваколат мажбурий келишув тартиби асосида амалга оширилади. Илмий-ҳуқуқий жиҳатдан, мазкур норма номарказлаштириш (децентрализация) ва функционал ихтисослашув принципларига таянади. Кичик дарёлар ва соёлар, одатда, маҳаллий аҳоли ҳаёти, қишлоқ хўжалиги, ичимлик суви манбалари ва табиий экотизимлар билан узвий боғлиқ бўлганлиги сабабли, уларни муҳофаза қилишда ҳудудий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда бошқариш зарур ҳисобланади. Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг ваколоти экология, сув хўжалиги ҳамда санитария-эпидемиологик органлар билан келишувга боғланиши:

- сув объектларининг экологик ҳолатини сақлаш;
- сув сифати ва санитария хавфсизлигини таъминлаш;
- сувнинг камайиши, булғаланиши ва ифлосланишининг олдини олиш каби масалаларни комплекс ва илмий асосда ҳал этишга хизмат қилади.

Ҳуқуқий нуқтаи назардан, ушбу келишув механизми бир томонлама қарор қабул қилиниши орқали экологик хавфларни келтириб чиқариш эҳтимолини чеклайди ҳамда турли соҳавий манфаатлар ўртасида мувозанатни таъминлайди. Шунингдек, норма нафақат олдини олиш чораларини, балки булғаланиш, ифлосланиш ва сув камайиши оқибатларини бартараф этишга қаратилган тадбирларни ҳам режалаштириш мажбуриятини ҳам белгилаб, сув объектларини муҳофаза қилишда превентив ва тикловчи ёндашувларни уйғунлаштиради. Натижада мазкур қоида кичик дарёлар ва соёларни муҳофаза қилишни маҳаллий даражада самарали, идоралараро мувофиқлаштирилган ва экологик хавфсиз бошқаришнинг муҳим ҳуқуқий кафолати сифатида намоён бўлади.

Сув Кодекси 120-модданинг учинчи қисмидаги норма сел келиш хавфи мавжуд бўлган ҳудудларда сув муносабатларини фавқулодда вазиятлардан ҳимоя қилиш тизими билан узвий боғлашга қаратилган

махсус ҳуқуқий кафолатни белгилайди. Унга кўра, бундай ҳудудларда сувдан умумий фойдаланиш, хўжалик фаолиятини амалга ошириш, шунингдек Сув кодексининг 120-моддаси иккинчи қисмида назарда тутилган чора-тадбирлар фақатгина экологик ёки сув хўжалиги органлари билан эмас, балки фавқулодда вазиятлардан ҳимоя қилиш соҳасидаги махсус ваколатли республика ижро этувчи ҳокимият органлари билан ҳам мажбурий келишув асосида амалга оширилади. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 17 августдаги «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида»ги ЎРҚ–790-сон қонунининг¹⁷ 9-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш соҳасидаги махсус ваколатли давлат органи ҳисобланади. Қонунда табиий офатлар (шу жумладан сел, сув тошқинлари) хавфини камайтириш бўйича республика, ҳудудий ва маҳаллий даражада тадбирларни белгилаш, келишиш ва амалга ошириш фавқулодда вазиятлар вазирлигининг вазифаларидан бири сифатида белгиланган. Демак, сел келиш хавфи бўлган ҳудудларда сувдан умумий фойдаланишни, хўжалик фаолиятини амалга ошириш тартибини, сувларнинг булғаланиши, ифлосланиши ва камайтишининг олдини олиш, уларни бартараф этиш чора-тадбирларини амалга ошириш фавқулодда вазиятлардан ҳимоя қилиш соҳасидаги органлар билан ҳам келишилиши ҳуқуқий асосга эга.

Илмий-ҳуқуқий нуқтаи назардан, мазкур қоида превентив хавфсизлик ва рискларни бошқариш принципига таянади. Сел хавфи юқори бўлган ҳудудларда сув объектларидан фойдаланиш ёки хўжалик фаолиятини чекловларсиз амалга ошириш инсон ҳаёти, соғлиғи, инфратузилма объектлари ва атроф-муҳит учун жиддий хавф туғдириши мумкин. Шу боис ушбу норма сув муносабатларини фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва улар оқибатларини камайтириш вазифалари билан уйғунлаштиради.

Ҳуқуқий жиҳатдан, фавқулодда вазиятлар соҳасидаги ваколатли органлар билан келишув:

¹⁷ «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида». Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 17 августдаги ЎРҚ–790-сон қонуни. <https://lex.uz/docs/6161244>

- сел хавфини баҳолаш ва прогноз қилиш натижаларини ҳисобга олиш;
- муҳофаза иншоотлари, чекловлар ва махсус режимларни белгилаш;
- аҳоли ва ҳудудлар хавфсизлигини устувор қўйиш каби талабларни қарор қабул қилиш жараёнига киритишни таъминлайди.

Шу тариқа, мазкур норма сув кодекси нормаларининг хавфсизлик қонунчилиги билан ўзаро интеграциясини таъминлаб, сел хавфи мавжуд ҳудудларда сувдан фойдаланиш ва хўжалик фаолиятини экологик, гидрологик ва фуқаролар хавфсизлиги нуқтаи назаридан комплекс тартибга солишга хизмат қилади.

Сув Кодекси 120-модданинг тўртинчи қисмида хўжалик фаолияти натижасида кичик дарёлар ва сойларнинг ҳолати ҳамда гидрологик режимига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган барча субъектларни (муассасалар, ташкилотлар, фермер ва деҳқон хўжаликлари, юридик ва жисмоний шахсларни) сув объектларининг сувлилигини, сувнинг тозалиги ва сифатини, табиий экологик барқарорлигини сақлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш мажбуриятини келишиши белгиланган. Бу қоида сув ресурсларидан фойдаланишда олдиндан профилактик ва мажбурий экологик ёндашув устувор эканини ифодалайди.

Хўжалик фаолияти кичик дарёлар ва сойларнинг ҳолати ҳамда гидрологик режимига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган субъектларнинг бу мажбурияти Ўзбекистон Республикаси сув қонунчилигининг асосий принципларидан келиб чиқади. Жумладан, Сув кодексининг 6-моддасида сув объектларидан фойдаланишда уларни муҳофаза қилиш устуворлиги белгиланган бўлиб, ушбу қоида кичик дарёлар ва сойлар каби экологик жиҳатдан заиф сув объектларини муҳофаза қилишда алоҳида аҳамият касб этади.

Сув кодексининг 115-моддасида сувларни муҳофаза қилишга қаратилган сув объектларининг ҳолатини ёмонлаштирувчи таъсирларнинг олдини олишга, сувнинг табиий сифат кўрсаткичларини ва сувлилик даражасини сақлашга ёрдам берувчи чора-тадбирлар белгиланган. 120-модданинг тўртинчи қисмидаги нормада айнан сувлиликни, сувнинг тозалиги ва сифатини сақлаш тадбирларини амалга ошириш талаби белгиланиши мазкур 115-

модданинг амалдаги ифодаси бўлиб, бу хўжалик фаолияти натижасида юзага келиши мумкин бўлган салбий экологик оқибатларни бартараф этишга қаратилган.

Сув кодексининг 75-моддасига биноан сувдан фойдаланувчилар сув объектларини ифлосланишдан сақлаши, сувларнинг гидрологик ва экологик режимини бузмаслиги, сув ресурсларидан оқилona ва тежамкор фойдаланиши шарт. Ушбу қоида фермер ва деҳқон хўжаликлари, шунингдек бошқа хўжалик юритувчи субъектлар зиммасига сув объектларига нисбатан масъулиятли муносабатда бўлиш мажбуриятини юклайди ҳамда кичик дарёлар ва сойларнинг табиий ҳолатини сақлаб қолишни таъминлашга хизмат қилади.

Мазкур талабларни амалга ошириш сув хўжалиги органлари ҳамда экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши соҳасидаги ваколатли давлат органлари билан ҳамкорликда бажарилиши лозимлиги белгиланган бўлиб, бу Сув кодексининг 21 ва 23-моддаларида назарда тутилган сув муносабатларини давлат томонидан бошқариш ва назорат қилиш талабларига тўлиқ мувофиқ келади. Ушбу давлат органларига сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш, сув объектларининг ҳолати устидан мониторинг олиб бориш ҳамда қонунчилик талабларига риоя этилишини таъминлаш ваколати юклатилган.

Шу тариқа, мазкур қоида кичик дарёлар ва сойларни муҳофаза қилишга қаратилган комплекс, превентив ва мажбурий ҳуқуқий механизм сифатида намоён бўлиб, сувдан фойдаланувчиларнинг экологик жавобгарлигини ошириш, давлат органлари билан ўзаро ҳамкорликни таъминлаш ҳамда сув объектларининг барқарор ҳолатини сақлаб қолишга хизмат қилади. У Сув кодексининг 6, 21, 23, 75 ва 115-моддаларига тўлиқ мувофиқ ҳолда ишлаб чиқилган бўлиб, миллий сув қонунчилигининг мақсад ва вазифаларини амалий жиҳатдан рўёбга чиқаришга қаратилган муҳим ҳуқуқий қоида ҳисобланади.

120-модданинг навбатдаги қисмида кичик дарёлар ва сойларнинг сувлилигини сақлашга қаратилган тақиқлар белгиланган. **Ҳавзанинг рельефини ўзгартириш, қуриб бораётган дарёларнинг ва улар оқимларининг ўзанларини бузиш ёки ўзгартириш тақиқланиши** кичик дарёлар ва

сойларнинг табиий гидрологик режими ва сув йиғилиш жараёнини сақлаб қолишга қаратилган, албатта. Сув кодексининг 75-моддасига мувофиқ, сув объектларининг ҳолатини ёмонлаштирувчи ҳар қандай таъсирларнинг олдини олиш сувларни муҳофаза қилишнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Ҳавза рельефининг сунъий ўзгариши ер усти оқимини камайтиради, инфильтрация жараёнларини бузади ҳамда сув манбалари қуришига олиб келиши мумкин, бу эса қонунчилик талабларига зид ҳисобланади.

Ўзанларни тўғрилаш ёки торайтириш, уларнинг тубини табиий сатҳидан паст қилиб чуқурлаштириш ёхуд уларни сув ўтказиш иншоотлари билан жиҳозламасдан тўсиб қўйиш тақиқланиши сув объектларининг табиий оқимини сақлашга қаратилган. Сув кодекси талабларидан бири шуки, сувдан фойдаланувчилар сув объектларининг гидрологик режимини бузмаслиги шарт. Ўзан геометриясининг сунъий ўзгариши сув оқимининг тезлашиши ёки секинлашишига, чўкиндилар тўпланишига ва сув сифатининг ёмонлашувига олиб келади, бу эса кичик дарёлар ва сойларнинг экологик барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Ҳавзанинг табиий ўсимликлар қопламини ва сердарахтлигини камайтириш, қайир ерларни шудгорлаш ҳамда бундай ерларда кимёвий ўғитлар воситаларини қўллаш тақиқланиши сув объектларини ифлосланишдан ва сувлиликнинг камайишидан муҳофаза қилишга қаратилган. Сув кодексининг 125-моддасида ва Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори¹⁸ билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида»ги низомда сув муҳофаза зоналари ва қирғоқбўйи ҳимоя полосаларида ердан фойдаланишга махсус чекловлар ўрнатилиши белгиланган. Табиий ўсимликлар қопламининг йўқ қилиниши ер эрозиясини кучайтиради, агрохимик моддаларнинг сувга тушиши эса сув сифатига бевосита салбий таъсир кўрсатади.

Дарёлар ва сойларнинг юқори қисмида жойлашган ботқоқлашган участкаларда ҳамда табиий ерларда қуришти

¹⁸ «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида». ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4640429>.

мелиорация ишларини амалга ошириш тақиқланиши сув манбалари шаклланишининг табиий механизмларини сақлаб қолиш билан изоҳланади. Сувларни камайиб кетишдан муҳофаза қилиш Сув кодексининг устувор вазифаларидан бири сифатида унинг 2-моддасида белгиланган. Бу эса мазкур Кодекснинг 6-моддасида келтирилган «сув объектларидан фойдаланишда уларни муҳофаза қилиш устуворлиги» принципини яққол ифодалайди. Ботқоқ ва нам ерлар сувнинг табиий аккумулятори ҳисобланиб, уларни қуритиш кичик дарёлар ва сойларнинг сувлилигини кескин камайтиради.

Сувлилигига ва улардаги сувнинг сифатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган бошқа фаолиятни амалга ошириш тақиқланиши умумий превентив характерга эга бўлиб, сув объектларига нисбатан эҳтиёткорлик принципини таъминлайди. Сув кодексининг 75 ва 125-моддаларига мувофиқ, сув ва сув объектларининг ҳолатини ёмонлаштирувчи ҳар қандай хўжалик ёки бошқа фаолиятга йўл қўйилмайди. Ушбу норма аниқ санаб ўтилмаган, аммо экологик хавф туғдирувчи фаолият турларини ҳам ҳуқуқий чеклаш имконини беради.

Республикамизда сув ресурсларини бошқариш ва ирригация секторини ривожлантиришга доир тадбирлар доирасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 15 августдаги ПҚ–250-сон қарори¹⁹ қабул қилинди. Қарор билан «Ўзбекистон Республикасида сув ресурсларини бошқариш ва ирригация секторини ривожлантиришнинг 2025 – 2028 йилларга мўлжалланган Дастури» тасдиқланди. Дастурда сув ресурсларини прогнозлаштириш, уларнинг ҳисобини юритиш ва маълумотлар базасини шакллантириш тизимини такомиллаштириш ҳамда шаффофлигини таъминлаш бўйича дарё ва сойларда жойлашган жами 10 та, шу жумладан, 2025 йилда 5 та, 2026 йилда 2 та, 2027 йилда 1 та, 2028 йилда 2 та гидрологик пост қурилиши ва қайта тикланиши, дарё ва сойларда жойлашган жами 6 та, шу жумладан, 2025 йилда 3 та, 2026 йилда 2 та, 2027 йилда 1 та гидрологик пост рақамли технологиялар асосида автоматлаштирилган ускуналар билан жиҳозланиши кўзда тутилган. Бу тадбирлар ҳам мамлакатимизда кичик дарёлар ва сойларнинг сувини муҳофаза этишга хизмат қилади.

¹⁹ «Ўзбекистон Республикасида сув ресурсларини бошқариш ва ирригация секторини ривожлантиришнинг 2025 – 2028 йилларга мўлжалланган Дастури». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 15 августдаги ПҚ–250-сон қарори билан тасдиқланган. <https://lex.uz/docs/7686130>

Кичик дарёлар ва сойларнинг сувини муҳофаза қилиш зоналари, соҳил бўйи минтақалари ҳамда санитария муҳофазаси зоналарида хўжалик фаолиятининг махсус ҳуқуқий режими белгиланиши сув объектларини ифлосланишдан, камайиб кетишдан ва санитар-экологик ҳолатининг ёмонлашувидан муҳофаза қилишга қаратилган. Сув кодексининг 125-моддасига ва “Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида”ги низомига мувофиқ, сув объектлари атрофида сув муҳофаза зоналари ва қирғоқбўйи ҳимоя полосалари белгиланиб, ушбу ҳудудларда ердан ва табиий ресурслардан фойдаланишга нисбатан махсус чекловлар жорий этилади. Шунингдек, ичимлик ва маиший эҳтиёжлар учун фойдаланиладиган сув манбалари атрофида санитария муҳофазаси зоналари ташкил этилиши қонунчиликда назарда тутилган бўлиб, уларда хўжалик фаолияти санитария ва эпидемиологик хавфсизлик талабларига қатъий риоя этилган ҳолда амалга оширилиши шарт. Мазкур қоида корхоналар, ташкилотлар, муассасалар ҳамда фуқароларнинг ушбу зоналардаги фаолиятини умумий қоидалар билан эмас, балки Сув кодекси ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган махсус режим асосида тартибга солишни назарда тутди. Бу эса сув объектларини муҳофаза қилишда комплекс ҳуқуқий ёндашувни таъминлаб, кичик дарёлар ва сойларнинг экологик барқарорлигини сақлашга хизмат қилади.